

ΘΕΡΜΗ

ΚΑΙ

ΦΩΣ

LICHT

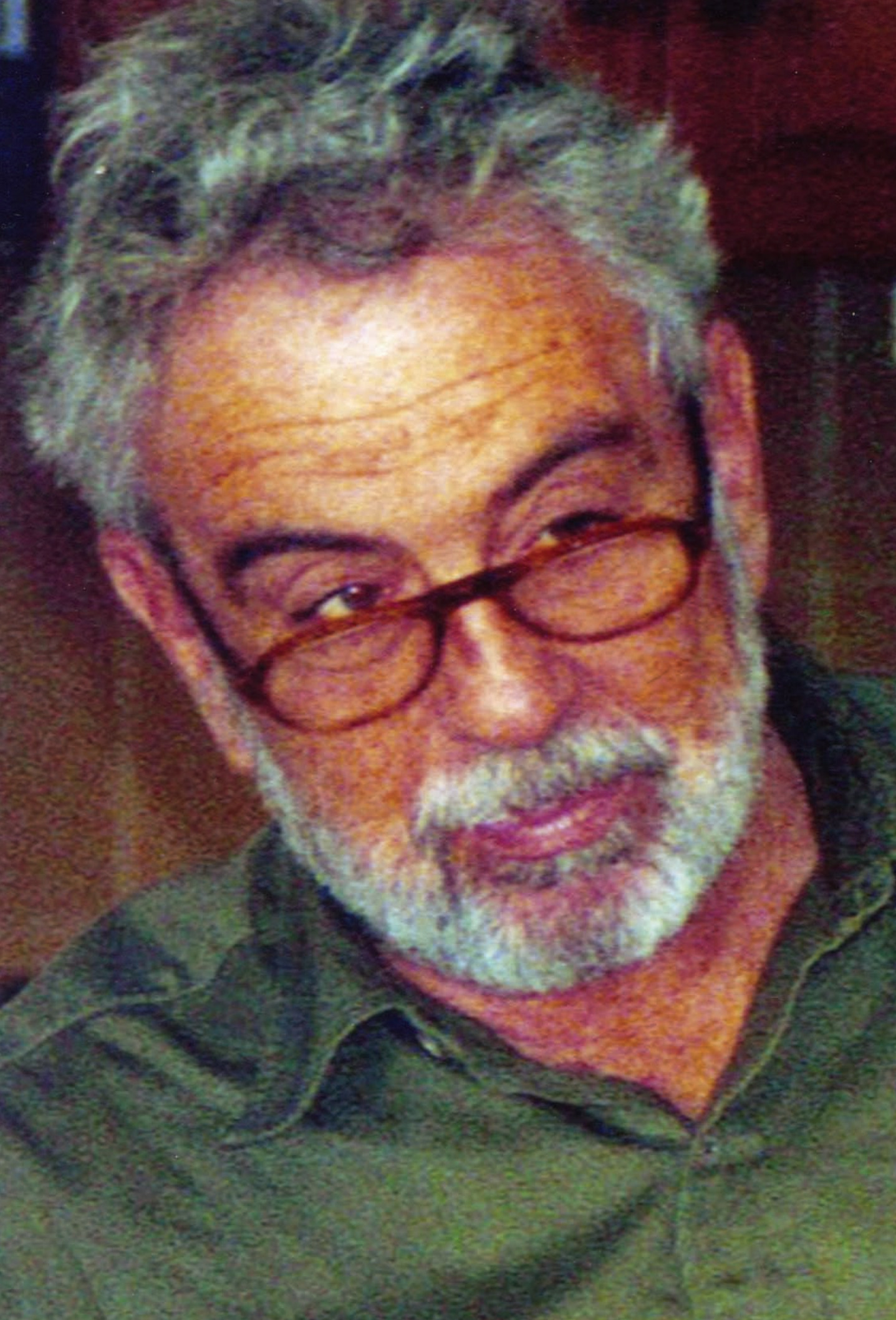
UND

ΑΦΙΕΡΩΜΑΤΙΚΟΣ ΤΟΜΟΣ
ΣΤΗ ΜΝΗΜΗ ΤΟΥ Α.-Φ. ΧΡΙΣΤΙΔΗ
IN MEMORY
OF A.-F. CHRISTIDIS

WÄRME

Η επιστημονική αλήθεια ήταν –και είναι– πάντοτε το επώδυνο αποτύπωμα της κοινωνικοϊστορικής ζύμωσης και ο ειδικός που δεν κρατά ζωντανό –στην ιδεολογία και στην πρακτική του– αυτό τον ομφάλιο λώρο αποτελεί απλά μέλος ενός ιερατείου που εξαντλείται στην ακαδημαϊκή ορθότητα.

Χριστίδης 2004γ, 16–17

ΚΕΝΤΡΟ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ
CENTRE FOR THE GREEK LANGUAGE

ΘΕΡΜΗ ΚΑΙ ΦΩΣ
LICHT UND WÄRME

ΑΦΙΕΡΩΜΑΤΙΚΟΣ ΤΟΜΟΣ
ΣΤΗ ΜΝΗΜΗ
ΤΟΥ Α.-Φ. ΧΡΙΣΤΙΔΗ
IN MEMORY
OF A.-F. CHRISTIDIS

Επιστημονική επιμέλεια
ΜΑΡΙΑ ΘΕΟΔΩΡΟΠΟΥΛΟΥ
Editor
MARIA THEODOROPOULOU

Θεσσαλονίκη 2008 / Thessaloniki 2008

Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας
Τμήμα Γλωσσολογίας
Διευθυντής: Αντώνης Ρεγκάκος

Centre for the Greek Language
Linguistics Section
Director: Antonis Rengakos

Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και
Θρησκευμάτων
© Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας
Καραμαούνα 1
Πλατεία Σκρα
551 32 Καλαμαριά
T 2310 459 101-5
F 2310 459 107
E centre@greeklanguage.gr
<http://www.greeklanguage.gr>

Ministry of Education and Religious Affairs
© Centre for the Greek Language
1 Karamaouna Street
Skra Square
551 32 Kalamaria
Greece
T +30 2310 459 101-5
F +30 2310 459 107
E centre@greeklanguage.gr
<http://www.greeklanguage.gr>

Φεβρουάριος 2008

ISBN 978-960-7779-42-7

Επιμέλεια έκδοσης
Μαρία Αραποπούλου

Φιλολογική επιμέλεια
Μαρία Αραποπούλου
Μαρία Θεοδοροπούλου
για τα αγγλικά κείμενα Deborah Kazazis
για τα γαλλικά κείμενα Josseline Bar

Επιμέλεια βιβλιογραφίας
Μαρία Αραποπούλου
για τα κλασικά κείμενα Μαρία Χρίτη

Μεταφράσεις
προλόγου, εισαγωγής Deborah Kazazis
περιλήψεων από τα γαλλικά και τα αγγλικά
Μαρία Χρίτη

Έλεγχος τυπογραφικών δοκιμίων
Άννα Λίχου, Μαρία Χρίτη, Κατερίνα Ζιάννα

Δακτυλογραφήσεις – Αντιπαραβολές
Κατερίνα Ζιάννα, Άννα Λίχου

Καλλιτεχνική επιμέλεια
cannot not design

Εκτύπωση – Βιβλιοδεσία
ΚΕ.Θ.Ε.Α. Σχήμα & Χρώμα

Περιεχόμενα

Πρόλογος 9

Foreword 11

Εισαγωγή 13

Introduction 37

Εργογραφία Α.-Φ. Χριστίδη 63

List of A.-F. Christidis' works 63

I

Θεωρία της γλώσσας

Theory of language

Théorie du langage

Δήμητρα Θεοφανοπούλου-Κοντού 69

Καθολική Γραμματική και ποικιλότητα στη θεωρία του Chomsky

Κική Νικηφορίδου 81

Νοητικοί χώροι και γραμματική ανάλυση: Περί της κατηγοριοποίησης του *που*

Sophia Vassilaki 95

À propos de la place du schéma assertif dans la subordination néohellénique

Terence Moore 117

Humpty Dumpty: A justified, radical semantic solipsist?

Αργύρης Αρχάκης 131

Από το αφηρημένο γλωσσικό σύστημα στο κοινωνικά προσδιορισμένο νόημα:

Η αφήγηση ως μέσο κατασκευής νοήματος

Γιάννης Βελούδης 143

Από το ψηφιακό στο αναλογικό

Σοφία Μαρμαρίδου 157

Γνωσιακά και πολιτισμικά κίνητρα στην πολυσημία: Η περίπτωση της *ψυχής*

Μαρία Θεοδωροπούλου 169

Έφυγε...: Η μεταφορά ενός αμετάκλητου (;) αποχωρισμού

Δήμητρα Κατή 183

Η ανάδυση των λέξεων στην οντογένεση: Προβλήματα και προοπτικές

της εμπειρικής έρευνας

Μιχάλης Σετάτος 195

Μεταγλωσσικές χρήσεις της γλώσσας: Μεταγλωσσικός σχολιασμός,

αυτοσχολιασμός και αυτοαναφορικότητα στην κοινή νεοελληνική

II

Ιστορία της ελληνικής

History of the Greek language

Histoire de la langue grecque

Leslie Threatte 207

Chronological divisions in the history of Greek: An unhelpful concept

Claude Brixhe 215

Un phénomène aréal : La substitution de <E> à <O> en finale en Thrace, à Thasos et en Thessalie

Χρήστος Τζιτζιλής 225

Τα αρχαία μακεδονικά στοιχεία στο ιδίωμα της ορεινής Πιερίας και οι σχέσεις της μακεδονικής με τη θεσσαλική και τις βορειοδυτικές δωρικές διαλέκτους

Julián Méndez Dosuna 245

To die in Ancient Greek: On the meaning of ἀπο- in ἀποθνήσκειν

Anne Thompson 257

Not the main gate; A lexicographic note on ῥινοπούλη in Polybius

Jaime Curbera 263

Onomastic notes on IG IX 1² 4 (Ionian islands)

David Jordan 269

Lexical notes, largely from magical texts

Brian D. Joseph 277

What Greek can tell us about the remaking of verb endings

Angeliki Malikouti-Drachman 283

Morphological variation in some Greek dialects

Γιώργος Παπαναστασίου 295

Στερητικά επίθετα (με το πρόθημα α-) σε -τος, -ος και -γος στις νεοελληνικές διαλέκτους

Αμαλία Μόζερ 315

Η γλωσσική αλλαγή και η στεγανότητα των γραμματικών κατηγοριών: Η περίπτωση του χρόνου στην ιστορία του ελληνικού ρηματικού συστήματος

III

Γλώσσα και κοινωνία

Language and society

Langage et société

Claude Truchot 331

Questions de langues en Europe au XIXe siècle : Étude sur l'histoire linguistique des sociétés

Πέτρος Διατσέντος 343

Φοβού τους Δαναούς και δώρα φέροντας: «Η ελληνική ως διεθνής γλώσσα» και η εδραίωση της ιδεολογικής νομιμότητας της καθαρεύουσας μετά τον Κριμαϊκό πόλεμο

Ρέα Δελβερούδη 353

Από τη *μιξοβάρβαρον* στην *καθαρεύουσα*: Η διαμόρφωση ενός όρου

Μάρω Κακριδή-Φερράρι 365

Ορθογραφικές μεταρρυθμίσεις: Στάσεις και αντιστάσεις

Δημήτρης Κουτσογιάννης 385

Το πολιτικό υπόβαθρο των επιστημονικών αναζητήσεων στην προσέγγιση των ψηφιακών πρακτικών γραμματισμού των παιδιών

Βασιλική Δενδρινού 394

Ο λόγος της φτώχειας

Περικλής Πολίτης 425

Επιστημολογικά προβλήματα στη μελέτη του λόγου της μαζικής επικοινωνίας

Θεοδοσία-Σούλα Παυλίδου 437

Εμείς και η συνομιλιακή συγκρότηση (έμφυλων) συλλογικοτήτων

Georges Drettas 455

Langue maternelle ou paternelle ? Réflexions sur les fonctions d'un contenu refoulé dans la sociolinguistique francophone

*Διεπιστημονικές συναντήσεις**Interdisciplinary encounters**Rencontres interdisciplinaires***Αντώνης Λιάκος 475**

Η Σουζάννα και οι γέροι. Σε τί χρησιμεύει η θεωρία της ιστορίας;

Κώστας Κωτσάκης 485

Μετά 9.000 έτη. Πατί μας ενδιαφέρει η νεολιθική;

Στέφανος Πεσμαζόγλου 499

Εθνική και γλωσσική κυριαρχία: Θεωρίες του εθνικισμού και γλώσσα

Γεράσιμος Κουζέλης 527

Λόγος-πλαίσιο: Ο Αντόρνο περί αστρολογίας

Δημήτρης Κωτσάκης 543

Διαλεκτική και αντίφαση

Αλεξάνδρα Μπακαλάκη 561

Ανθρωπολογικές προσεγγίσεις της κοινωνικότητας ως σύνθεσης και διαίρεσης

Θανάσης Τζαβάρας 573

Ο γλωσσολόγος ως ψυχαναλυτής και ο ψυχαναλυτής ως γλωσσολόγος

Μίνα Μπούρα 581

Γλώσσα και πραγματικό

Ουρανία Κωνσταντινίδου-Σέμογλου 587

Παιδί και πρόσληψη: Γνωστικές διαδικασίες και συναισθηματικές συνέπειες

Ηλίας Κούβελας 603

Υπάρχουν γονίδια για τη γλώσσα;

Περίληψεις 615**Abstracts 615****Résumés 615**

Πρόλογος

Με τη δημοσίευση του παρόντος τόμου, το Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας αποτίει τον αυτονόητο –και ασφαλώς από την πλευρά του ελάχιστο– φόρο τιμής στον Τάσο Χριστίδη, στον άνθρωπο που με την επιστημοσύνη και το ήθος του έθεσε τη σφραγίδα του στη φυσιογνωμία του Κέντρου Ελληνικής Γλώσσας. Ο Τάσος Χριστίδης δεν συνέβαλε μόνο δραστικά ως η «γλωσσολογική» άποψη στη διατύπωση των αρχών της λειτουργίας του ΚΕΓ, μαζί με τον Δ. Ν. Μαρωνίτη και τα υπόλοιπα μέλη του Δ.Σ. Ως Διευθυντής του Τμήματος Γλωσσολογίας, από την ίδρυσή του έως τον ξαφνικό και πρόωρο θάνατό του, εργάστηκε ακατάπαυστα για να ακουστεί μια ψύχραιμη και επιστημονικά νηφάλια άποψη για την ελληνική γλώσσα στην Ελλάδα και στο εξωτερικό, διασφαλίζοντας με αυτόν τον τρόπο το νέο πρόσωπο που το ΚΕΓ ήθελε να φέρει στην ελληνική ερευνητική πραγματικότητα.

Αν η συνέπεια στις αρχές του χαρακτήριζε τον Τάσο Χριστίδη ως άνθρωπο, η ένταξή του σε έναν φορέα όπως το ΚΕΓ –έναν φορέα-γέφυρα ανάμεσα στον ακαδημαϊκό λόγο και στην ευρύτερη κοινωνία– υπήρξε γι' αυτόν η κρίσιμη στιγμή στην οποία δοκιμάστηκε ως προς τις προσωπικές και ιδεολογικές του αρχές, καθώς το ΚΕΓ αποτέλεσε ένα πεδίο στο οποίο προσπάθησε να υλοποιήσει το ευρύτερο όραμά του, που ήταν –με τα δικά του λόγια– η συνάντηση της επιστήμης «με την κοινωνία και τις ανάγκες της». Αυτό ακριβώς το στοιχείο πρέπει να αναγνωρίσει κανείς πίσω –ή και πέρα– από το σύνολο της επιστημονικής του παραγωγής κατά τη διάρκεια των τελευταίων δέκα ετών της ζωής του. Δεν πρέπει να σταθούμε μόνο στην επιστημονική εγκυρότητα και το εύρος της σύνθεσης από την οποία διαπνέεται η *Ιστορία της ελληνικής γλώσσας: Από τις αρχές έως την ύστερη αρχαιότητα*, αλλά θα πρέπει να εντάξουμε αυτό το έργο στη συνολική διαδρομή του Τάσου Χριστίδη, ο οποίος, από πολύ νωρίς, άρχισε να παρεμβαίνει δημόσια, ασκώντας κριτική στα ιδεολογήματα για τη γλώσσα που ταλανίζουν το ελληνικό κράτος από την ίδρυσή του. Η δημιουργία αυτού του έργου υπήρξε η ώριμη απάντησή του σε αυτά και παράλληλα η κορύφωση αυτής της πορείας: με την *Ιστορία* παρενέβη επιστημονικά, αποκάλυψε τους πάσης φύσεως μύθους και προσέφερε ως αντίδοτο σε αυτή την απομυθοποίηση μια καθαρή ματιά, που αποδίδει στην ελληνική ό,τι κοινό διαθέτει με τις άλλες γλώσσες αλλά και ό,τι την ξεχωρίζει.

Η αντίληψη αυτή δεν είναι παρά μία ακόμη υλοποίηση του ήθους της επικοινωνίας, που τόσο υπερασπίστηκε – και όχι μόνο ως προς αυτό το ζήτημα. Η ίδια στάση διαπότισε και τη θέση του στις συζητήσεις για την πολυγλωσσία στη σημερινή Ενωμένη Ευρώπη: διαμόρφωσε θέσεις που ασκούν κριτική στον «κυρίαρχο» εργαλειακό λόγο για τις γλώσσες και πρότεινε νηφάλιες λύσεις και στάσεις για τη θέση των «ασθενών» γλωσσών σε αυτόν τον γεωγραφικό-οικονομικό χώρο. Αυτό είναι το βαθύτερο νήμα που μπορεί να αναγνωρίσει κανείς σε κάθε είδους επιστημονική παραγωγή του Τάσου Χριστίδη κατά τη διάρκεια της δεκαετούς του εμπλοκής με το ΚΕΓ τόσο στα μεγάλης όσο και στα μικρότερης εμβέλειας έργα του: η επιστήμη σε άμεση σύνδεση με τους κοινωνικούς της προσδιορισμούς, ενταγμένη στην υπηρεσία αυτού του ήθους επικοινωνίας· η στόχευση στη «διαμόρφωση μιας εξανθρωπιστικής καθολικότητας» που ενώνει αντί να διαχωρίζει.

Η ειδικότερη παρουσίαση του έργου του Χριστίδη προσφέρεται στη λεπτομερή Εισαγωγή που ακολουθεί. Μεταφέρω εδώ μόνον αυτό που είναι σχεδόν κοινή πεποίθηση, ότι η παρουσία του στο Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας ήταν μια καίρια, σημαντική και ευτυχής στιγμή στην πορεία του Κέντρου. Και αυτό γιατί δεν ήταν μόνον η αναμφισβήτητη επιστημονική του συγκρότηση που συνέβαλε τα μέγιστα στην καθιέρωση και αναγνώριση του ΚΕΓ στην Ελλάδα και το εξωτερικό. Ίσως πάνω από όλα ήταν η δύναμη του Τάσου Χριστίδη να διεισδύει στην ουσία των πραγμάτων και να γειμίζει με το πάθος του την αναζήτηση αυτής της ουσίας. Αν από τη μια το ΚΕΓ υπήρξε γι' αυτόν ο χώρος που του έδωσε τη δυνατότητα να ξεδιπλώσει αυτό το πλέγμα επιστημονικής και κοινωνικής προσφοράς, από την άλλη είναι βέβαιο ότι το ΚΕΓ θα ήταν πολύ διαφορετικό, αν ο Τάσος Χριστίδης δεν είχε δεχθεί αυτή την πρόκληση επενδύοντάς την με την ψυχή του.

Θα ήθελα να ευχαριστήσω τους σαράντα συγγραφείς, που τιμούν μαζί μας τον Τάσο Χριστίδη και το έργο του· τη Μαρία Θεοδωροπούλου, που φρόντισε με πάθος αυτό τον τόμο και έγραψε με την επιστημονική ακρίβεια αλλά και την ευαισθησία που απαιτεί η δουλειά του Τάσου την τόσο κατατοπιστική Εισαγωγή· και, τέλος, τη Λευκή Χριστίδου, η οποία στη μνήμη του αδελφού της συνέβαλε οικονομικά στην έκδοση αυτού του τόμου.

Αντώνης Ρεγκάκος

Διευθυντής του Τμήματος Γλωσσολογίας του ΚΕΓ

Foreword

With the publication of this volume, the Centre for the Greek Language is rendering a debt of honour to Tassos Christidis, the man whose scholarly and human qualities shaped the character of the Centre. Always able to see the linguistic turn of reality, Tassos Christidis contributed most actively to the formation of the Centre's operating principles, in concert with D.N. Maronitis and the other Directors of the Board. As Head of the Linguistics Department, from the time the Centre was established until his sudden and untimely death, Tassos Christidis worked ceaselessly to ensure that a dispassionate, well-grounded and scientifically sound view of the Greek language would be heard, both in Greece and abroad. His aim was to secure, through the work of the Centre, a new scholarly countenance to research in Greek language studies.

What characterized Tassos Christidis above all else was the devotion to his own principles. Hence, by belonging to an institution like the Centre for the Greek Language, which is a space of contestation between the theoretical and the practical, individual interests and the collective welfare, the mundane and the exceptional, his principles were put to the test. But the Centre was also the topos that provided him with the possibility to realize his larger vision. In his own words, this vision was the encounter of scholarship “with society and its needs”. And this is precisely the element one must recognize behind – or beyond – his entire scholarly production during the last decade of his life. We should not pause merely before the merit and the breadth of conception by which the *History of the Greek Language: From the Beginnings to Late Antiquity* is inspired throughout. Rather, we should include this work within Tassos Christidis' overall scholarly *cursum*, because from an early date he had begun to speak up publicly, criticizing many value loaded beliefs about language that have so troubled the Greek state since its beginning as a nation state. The creation of this work was both his mature response to these and simultaneously the climax of his chosen course: with the *History* he made, he intervened in a scientific manner the many myths about the Greek language. As an antidote to this demythologization, he offered a clear-sighted perspective that attributes to Greek both what it has in common as well as what distinguishes it from other languages.

This perception is nothing more than one additional means of implementing the ethos of communication that Christidis so fervently supported, and not only vis-à-vis the question referred to above. He took the same stance in discussions of multilingualism in the modern-day E.U., **formulating positions** that were critical of the common instrumental discourse about languages and proposing clear-eyed sober solutions and stances regarding the position of “weak” languages within this geographic and economic region. This is the deeper thread that runs through all of Tassos Christidis' scholarly work during the ten years he was involved with the Centre in projects of both greater and lesser scope: scholarship in direct connection with its social dimensions, integrated into the service of this ethos of communication, aimed at the “creation of a humanizing universality” that unites rather than divides.

A more in-depth presentation of Christidis' work is provided in the detailed Introduction that follows. Here, I should only like to convey what is more or less common knowledge: that his presence at the Centre for the Greek Language was a timely, important, and fortunate time in the Centre's life. This is not only because he contributed immensely to the face validity of the Centre and its wide recognition both in Greece and abroad, but also because he offered to and through the Centre his unquestionable scientific knowledge. Perhaps more than anything else, it was due to Tassos Christidis' ability to penetrate to the very essence of things, and to inform his search for this essence with passion. If on the one hand the Centre was for him the place that gave him the possibility of unfurling his closely intertwined scholarly and social contributions, it is certain on the other that the Centre would have been a very different place had Tassos Christidis not accepted the challenge and invested in it with mind and soul.

I should like to extend our thanks to the forty authors who join with us in honouring Tassos Christidis and his work. Special thanks to Maria Theodoropoulou, who supervised this volume with such devotion and wrote its extremely informative Introduction with the academic sobriety and sensitivity that Tassos Christidis' work demands. Finally, our gratitude to Lefki Christidou who, in memory of her brother, contributed financially towards the publication of this volume.

Antonis Rengakos
Director, Linguistics Section
Centre for the Greek Language

ΧΡΗΣΤΟΣ ΤΖΙΤΖΙΛΗΣ

Τα αρχαία μακεδονικά στοιχεία
στο ιδίωμα της ορεινής Πιερίας και
οι σχέσεις της μακεδονικής με τη
θεσσαλική και τις βορειοδυτικές
δωρικές διαλέκτους

Το πρόβλημα του εντοπισμού αρχαίων μακεδονικών στοιχείων στις σημερινές ελληνικές διαλέκτους και ειδικότερα σε αυτές της Μακεδονίας αποτελεί μέρος –με κάποια ειδικά χαρακτηριστικά, είναι αλήθεια– του γενικότερου προβλήματος της παρουσίας αρχαίων διαλεκτικών στοιχείων στις νεοελληνικές διαλέκτους. Η έρευνα στην κατεύθυνση αυτή κινήθηκε κατά κανόνα κάτω από την πίεση δύο αντίρροπων τάσεων: μιας με πιο έντονα ιδεολογικό χαρακτήρα, που αντιμετώπισε τους αρχαϊσμούς ως αποδείξεις μιας αμφισβητούμενης –ιδιαίτερα παλαιότερα– γλωσσικής και κυρίως εθνικής συνέχειας, και μιας δεύτερης που στηρίζεται στη σωστή θεωρία του Χατζιδάκι ότι οι νεοελληνικές διάλεκτοι, με εξαίρεση την τσακωνική, προέρχονται από την ελληνιστική κοινή· η δεύτερη αυτή τάση εμφανίζεται αρχικά ως μια υγιής αντίδραση στις υπερβολές των οπαδών της πρώτης. Η μη ελαστική όμως εφαρμογή της θεωρίας του Χατζιδάκι οδήγησε βαθμιαία στη γενικότερη αμφισβήτηση της ύπαρξης αρχαίων διαλεκτικών στοιχείων στις νεοελληνικές διαλέκτους, αν και –για να είμαστε πιο ακριβείς– σε πολλές περιπτώσεις δεν είναι εύκολο να ξέρουμε αν για την έλλειψη σχετικών επισημάνσεων ευθύνονται οι προκαταλήψεις ή η αντικειμενική δυσκολία εντοπισμού των στοιχείων αυτών. Στην περίπτωση της μακεδονικής, όπου οι δυσκολίες αυτές είναι πιο έντονες λόγω του χαρακτήρα της ως *Restdialekt* –όρο που χρησιμοποιούμε κατ’ αναλογία προς το *Restsprache*, για να δηλώσουμε γλωσσικές ποικιλίες που μας είναι γνωστές κυρίως από «γλώσσες» και κύρια ονόματα–, η κατάσταση για ειδικούς λόγους εμφανίζεται διαφορετική. Η αναζήτηση αρχαίων λέξεων δεν είναι σπάνια, συχνά μάλιστα τα ευρήματα φαίνονται ως απόρροια της έντονης επιθυμίας για ανεύρεση τέτοιων στοιχείων και όχι της εφαρμογής συγκεκριμένων μεθοδολογικών αρχών.

Οι έως τώρα προσπάθειες για εντοπισμό αρχαίων μακεδονικών στοιχείων δεν μπορούν να χαρακτηριστούν ως επιτυχείς. Σε κάποιες, παλαιότερες, εργασίες τα λάθη οφείλονται στην ελλιπή τότε γνώση των νεοελληνικών διαλέκτων. Έτσι ο Hoffmann (1906, 30–31) αναγνωρίζει λαθεμένα στα σλαβικής προέλευσης *βρουζιάλνω* ‘αναθερμαίνω τον άρτον παρά την πυράν’ (< σλαβ. *rǎžza*) και *μλίνα* ‘είδος γλυκού’ (< σλαβ. *mlina*) τα δωρικά *ἄλιος* = αττ. *ἦλιος* και *μελίνα* = αττ. *μελίνη* ‘millet’ αντίστοιχα. Πιο προσεκτικές, χωρίς όμως να βασίζονται σε συγκεκριμένες αρχές, είναι οι προτάσεις των νεότερων ερευνητών. Ο Τσοπανάκης –που ανήκει στους πολύ λίγους ερευνητές που αντιτάχθηκαν, και μάλιστα συστηματικά, στις απόψεις του Χατζιδάκι για εξαφάνιση των αρχαίων διαλέκτων (1949, 1955)– πιστεύει (1961–1963, 452–454) ότι οι λέξεις *γλαπτήρι* ‘σφραγίδα με την οποία σφράγιζαν τη λειτουργιά’ και *μπλάζω* ‘συναντά κάποιον ξαφνικά’ «μπορεί να αποτελούν γλωσσικά στοιχεία της αρχαίας μακεδονικής διαλέκτου». Η σύνδεση της πρώτης λέξης με το αρχ. *κολαπτήρ* ‘σμίλη’, ακόμη και αν αγνοήσουμε τα σοβαρά φωνητικά προβλήματα που παρουσιάζει, δεν στηρίζεται σε κανένα στοιχείο που να προδιαγράφει τη «μακεδονικότητά» της. Η λέξη δύσκολα μπορεί να αποσυνδεθεί από το συνώνυμο *φλαστιρό* (< *σφραγιστερό*) που απαντά σε γειτονικά ιδιώματα· και τότε όμως, προτιμότερη θα ήταν η αναγωγή της στο **γλαπτήριον* < *γλάφω*: πρβ. *γλάφει* *γλύφει*, *όρύσσει*, *κοιλαίνει* (Ησύχιος). Πιο πειστική και πιο κατάλληλη για τη στήριξη των απόψεών του φαίνεται αντίθετα η ετυμολόγηση του ρ. *μπλάζω*, που απαντά με την ίδια σημασία και στην Κύπρο και στα Εφτάνησα, από το *έμπλάσσω*, δωρ. τύπο του *έμπλήσσω*, πρβ. *έμπλήξαι* *έμπεσεῖν*, *έγγίσαι* (Ησύχιος), αν και ο Andriotis (1974, 236) προτιμά την ετυμολόγησή του από το αρχ. *έμπελάζω*.

Στην προσπάθεια εντοπισμού αρχαίου διαλεκτικού υποστρώματος πρέπει να ακολουθούνται κάποιες γενικές αρχές. Η έρευνα μπορεί να στο-

*Ευχαριστώ τον φίλο και συνάδελφο J. Méndez Dosuna για τις παρατηρήσεις του σε μια πρώτη μορφή του κειμένου.

χέυει σε μια προκαθορισμένη υποστρωματική διάλεκτο όπως είναι η αρχαία μακεδονική ή οι βορειοδυτικές δωρικές. Στην περίπτωση αυτή:

Αναζητούμε στοιχεία: α. που ήδη στην αρχαιότητα χαρακτηρίζονται ως μακεδονικά ή βορειοδυτικά δωρικά β. που έχουν συγκεκριμένα φωνητικά και μορφολογικά χαρακτηριστικά, τα οποία σύμφωνα με τις έως τώρα γνώσεις μας ανήκουν στη μακεδονική ή στις βορειοδυτικές δωρικές διαλέκτους.

Η διερεύνηση γίνεται αρχικά σε επίπεδο λεξιλογίου και μάλιστα σε μια κρίσιμη ομάδα λέξεων που παραμένουν ανετυμολόγητες ή που τα φωνητικά και μορφολογικά χαρακτηριστικά τους δεν μπορούν να ερμηνευθούν μέσα στα πλαίσια των εσωτερικών εξελίξεων του ιδιώματος ή των εξελίξεων που καθορίζονται από ήδη γνωστές γλωσσικές επαφές.

Η πορεία της έρευνας μπορεί να είναι, όπως έγινε και στην περίπτωση που εξετάζουμε, και αντίστροφη: εντοπίζουμε αρχικά την κρίσιμη ομάδα λέξεων και έπεται η συστηματική ανάλυση των δεδομένων, που μπορεί να μας οδηγήσει στη διαπίστωση μιας σειράς χαρακτηριστικών τα οποία, σε μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό, ταυτίζονται με αυτά μιας ήδη γνωστής διαλέκτου και, κατά συνέπεια, μπορούμε να τα αποδώσουμε σε επαφή με αυτή.

Το υλικό που χρησιμοποιείται στην εργασία αυτή και αφορά τα μακεδονικά στοιχεία προέρχεται από τη μονογραφία των Ε. Παπαδοπούλου και Χρ. Τζιτζιλί *Το γλωσσικό ιδίωμα της ορεινής Πιερίας* (Παπαδοπούλου & Τζιτζιλί 2006) και σε πολύ μικρότερο βαθμό από μεταγενέστερη προσωπική συμπληρωματική έρευνα. Το ιδίωμα φέρει τα βασικά χαρακτηριστικά των βορείων ιδιωμάτων, στένωση των άτονων /e/ και /o/ και αποβολή των άτονων /i/ και /u/. Το λεξιλόγιο του ιδιώματος χαρακτηρίζεται από την έντονη παρουσία αρχαϊκών στοιχείων αλλά και από σημαντικό αριθμό δανείων από γειτονικές γλώσσες. Η διαπίστωση αυτή αριθμητικά καταγράφεται ως εξής: σε ένα σύνολο 10.000 περίπου λημμάτων, οι αρχαϊσμοί ανέρχονται σε 560, τα δάνεια από την τουρκική σε 495, τα ρομανικά δάνεια σε 209 (λατινικά 87, ιταλοβενετσιάνικα 84, αρωμουνικά 38), τα σλαβικά δάνεια σε 173, τα δάνεια από την αλβανική σε 16 και οι «βαλκανικές» λέξεις σε 124.

Η ανάλυση του λεξιλογίου του ιδιώματος έδειξε καθαρά ότι σε περιοχές έντονων γλωσσικών επαφών, όπως είναι η Μακεδονία, η ετυμολόγηση πρέπει να έχει ως βασικό στόχο την αποκατάσταση του δικτύου των γλωσσικών επαφών και τη στρωματογράφηση του υλικού. Στην προσπάθεια αυτή θα πρέπει να λαμβάνουμε υπόψη και να εκτιμούμε σωστά τη δύναμη αντίστασης του υποστρώματος καθώς και τη δύναμη διείσδυσης του παραστρώματος. Δεν θα πρέπει επίσης να παραβλέπουμε τις δυσκολίες που συνδέονται με τη φύση του υλικού: πενιχρά και συχνά ασαφή δεδομένα που, σε μια πρώτη ματιά, φαίνονται να επιτρέπουν πολλαπλές προσεγγίσεις. Για τις δυσκολίες αυτές ισχύουν *mutatis mutandis* όσα γράφει ο Katičić (1976, 9) αναφερόμενος στις έρευνες των παλαιοβαλκανικών γλωσσών: “Their study is an unrewarding undertaking since it requires a sharp and painstakingly elaborate methodology which even in the most favourable cases can yield only meagre results”. Η ισχύουσα του υλικού όμως δεν θα πρέπει να λειτουργεί αποτρεπτικά ή και απαγορευτικά, γιατί ακόμη και ένα ποσοτικά περιορισμένο υλικό μπορεί να μας οδηγήσει σε βέβαια συμπεράσματα, αν η αυστηρότητα της μεθόδου περιορίσει στο ελάχιστο τη δυνατότητα αμφισβήτησης της εγκυρότητάς του.

Όπως αναφέραμε, ο αριθμός των αρχαϊσμών του ιδιώματος είναι σημαντικός. Ως αρχαϊσμούς χαρακτηρίζουμε, ακολουθώντας τον Andriotis (ό.π., 6), στοιχεία της αρχαίας και μεσαιωνικής ελληνικής που διατηρήθηκαν στις διαλέκτους και είναι άγνωστα στην κοινή ελληνική. Σημειώνουμε πως

έναν αρκετά μεγάλο αριθμό από τους αρχαϊσμούς του ιδιώματος δεν απαντά σε άλλα μέρη της Ελλάδας. Στην κατηγορία αυτή, που με 80 λέξεις αποτελεί το 16% του συνολικού τους αριθμού, ανήκουν λέξεις όπως:

αγρίδ' 'τόπος που κρατά υγρασία' < **ύγρίδιον* υποκορ. του αρχ. *ύγρός*: πρβ. *ύγρός* > *αγρό* (Απουλία· Andriotis ό.π., 566).

άθρακας 'σαράκι' < *σάθραξ*: *φθείρ* (Hσύχιος).

λυχνίδα 'το εξωτερικό περίβλημα του φουντουκιού' < **έλλυχνίς*: πρβ. *έλλυχνιον τὸ τῶν καρπῶν λέπος* (Hσύχ. στο λήμμα *κικαῖος*).

τιτραμίδα 'κόκκινο πούλι για στόλισμα' < **τετραμῖς* < *τέτραμος* = *τρόμος* < αρχ. *τρέμω*. Στην Ήπειρο απαντά ο τύπος *τετραμίδες* 'ψεύτικα νομίσματα κρεμασμένα στα στολισματα της κεφαλής' (Μπόγκας 1966, 186) και το υποκορ. *τιτριμίδα* 'σειρά αργυρών κομβίων ως γυναικείων κοσμημάτων' (Μπόγκας ό.π., 338), το οποίο προέρχεται από το **τετραμίδιον*, υποκορ. του *τέτραμος*. Ίδιας προέλευσης πρέπει να είναι και το ηπειρωτικό *τετραμίδα* 'γρύλλος' (Μπόγκας ό.π., 388): πρβ. γοτθ. *bramstei* 'Heuschrecke' < IΕ **tremis*- 'τρέμω' (Pokorny 1959, 1092).

μουνόσκουρδου 'σκόρδο με μία μόνο σκελίδα' < μγν. *μονόσκουρδον* 'garlic growing by itself' (LSJ). Η λ. *μονόσκουρδον* απαντά «άπαξ» σε μαγικό πάπυρο και τα συμφραζόμενα (*έπίθυε μονόσκουρδον και όφρεως γήρας*) δεν αποκλείουν την πιθανότητα να είχε και στην αρχαιότητα την ίδια σημασία με σήμερα.

τράικους 'ζαρκάδι' < αρχ. *τραγικός* 'που ανήκει στον τράγο' με κανονική αποβολή του μεσοφωνηεντικού γ και μετακίνηση του τόνου ίσως κατά το συνώνυμο *ζάρκος*. Για τον σχηματισμό πρβ. *όρικός* 'zum όρέυς "Maultier" gehörig' > κυπρ. *ροκόν* 'Maultier' (Andriotis ό.π., 414). Η αρχαία ινδοευρωπαϊκή λέξη για τον τράγο σώζεται στο λατ. *caper*. Η λ. *τράγος*, *nomen agentis* από το *τραγεῖν*, σήμαινε αρχικά 'αυτός που τραγανίζει' και πήρε στη συνέχεια τη σημερινή σημασία αντικαθιστώντας τη λ. *κάπρος*, που χρησιμοποιήθηκε για να δηλώσει το 'αρσενικό γουρούνι' (Frisk 1973, 915).

ψιφτικός 'ψεύτικος' < μγν. *ψευστικός*: πρβ. ΚΝΕ *ψεύτικος*.

Εξχωριστή κατηγορία αρχαϊσμών στο ιδίωμα, με αυτονόητα ειδική βαρύτητα, αποτελούν αυτοί που ανάγονται σε αρχαίες ελληνικές διαλέκτους. Την πιθανή σχέση των στοιχείων αυτών με την αρχαία μακεδονική θα εξετάσουμε στη συνέχεια.

Αρχαία διαλεκτικά στοιχεία

Α. Λεξιλογικά στοιχεία που ήδη στην αρχαιότητα χαρακτηρίζονται ως μακεδονικά *φρούτα*

Η λ. *φρούτα* απαντά με τη σημασία 'πλεκτή διακόσμηση στην περιφέρεια ενός υφαντού'. Η χρήση στη βουλγαρική της λ. *žveždica*, υποκορ. του *žvežda* 'φρούδι', για την απόδοση του ίδιου σημεινόμενου και της λ. *φρούδ'* με τη σημασία 'διακοσμητικό γάζωμα στο μπροστινό μέρος της πόχας του τσαρουχιού' (Μπόγκας ό.π., 420) στην Ήπειρο καθιστά προφανή τη σχέση της με το μακεδ. *άβρουτες*: *όφρυς* (Hσύχιος).

Η διατήρηση της λ. *φρούτα* στο ιδίωμα της ορεινής Πιερίας είναι σημαντική, γιατί φαίνεται να επιβεβαιώνει:

1) την ορθότητα του μαρτυρούμενου στον Hσύχιό τύπου με οδοντική επέκταση (Tzitzilis 2006) και καθιστά περιττή την πρόταση του Kretschmer (1896, 287) για διόρθωση σε *άβρουτες*:

2) την προφορά του υ ως [u] στη μακεδονική:

3) την ορθότητα της υπόθεσης των Papazoglou (1988, 251) και Brixhe & Panayotou (1988, 256) για ύπαρξη δύο ζωνών στη μακεδονική: μιας με εξέλιξη των ΙΕ ηχηρών δασέων σε άηχα δασέα, όπως και στις υπόλοιπες αρχαίες ελληνικές διαλέκτους, και μιας με εξέλιξη των ΙΕ ηχηρών δασέων σε ηχηρά, όπως και στις παλαιοβουλκανικές γλώσσες. Στην πρώτη ζώνη θα πρέπει να ανήκε ο τύπος **ἀφρῦς*, -*ύτος* (> *φρούτα*) και στη δεύτερη ο τύπος **ἄβρῦς*, -*ύτος* (πρβ. *ἄβροῦτες*).

Ο διαλεκτικός τύπος *φρούτα* δεν μας παρέχει ούτε άμεσες ούτε έμμεσες πληροφορίες για την ποιότητα του αρκτικού φωνήεντος, καθώς στο ιδίωμα είναι κανονική η αποβολή τόσο του άτονου αρκτικού /a/ όσο και του αρκτικού /o/. Υπάρχουν ωστόσο στην περιοχή στοιχεία που μας επιτρέπουν, ανεξάρτητα από την ορθότητα της προτεινόμενης ετυμολογίας, μια καινούργια προσέγγιση του προβλήματος της παρουσίας προθετικού /a/ στο μακεδ. *ἄβροῦτες* στη θέση του προθετικού /o/ των άλλων διαλέκτων (*ὄφρῦς*).

Αν δεχτούμε την άποψη του Persson (Pokořny ό.π., 172) που αναγνωρίζει στο ΙΕ **obhgūs* 'φρύδι' τη ρίζα **ok^u*- 'μάτι', το πρόβλημα μετατοπίζεται και τίθεται ως πρόβλημα παρουσίας στη συγκεκριμένη ρίζα αρκτικού /a/ στη θέση του /o/ των άλλων διαλέκτων. Στην περίπτωση αυτή η παρουσία στο ιδίωμα του επιθέτου *ἀναψους* (< στερητ. *άν-* + **ἄψις* < **ok^u*-) 'χλωμός, αρρωστιάρις', που αντιστοιχεί στο *άνοψος* (< στερητ. *άν-* + **ὄψις* < **ok^u*-) άλλων νεοελληνικών ιδιωμάτων (IANE, 2ος τόμ., 242), μας παρέχει ένα βέβαιο παράδειγμα της παρουσίας /a/ στη θέση του /o/ της ρίζας **ok^u*-. Σημειώνουμε πως στον Ησύχιο αναφέρεται, χωρίς εθνικό, η γλώσσα *ἀψίον* 'τό πρόσωπον', που οι εκδότες θεωρούν προβληματική.

Αν αποσυνδέσουμε τις δυο λέξεις και εξετάσουμε το πρόβλημα της παρουσίας του /a/ μέσα στα πλαίσια της λαρυγγικής θεωρίας, τότε θα πρέπει να κάνουμε λόγο για εξέλιξη του αρκτικού *h₃* και του *h₃e* σε /a/ πρβ. **h₃bhrū-* > *ἄβροῦτες* και **h₃ek^u*- > **ἄψις* (> *ἀψίον*) > *άν-αψους* αντίστοιχα. Σημειώνουμε πως η παρουσία προθετικού /a/ στη λ. *ἄβροῦτες* επιβεβαιώνει την ύπαρξη προθετικών φωνηέντων στη μακεδονική, προβληματίζει όμως με τη διαφορετική εξέλιξη του *h₃*. Τη διαφορετική αυτή εξέλιξη θα μπορούσαμε να τη συνδέσουμε με την εμφάνιση /a:/ στη θέση του /o:/ (πρβ. *πῶτος* / *δωρ. πῶτος*) και την τροπή του μεσαίου /e/ σε ανοιχτό /a/ στις βορειοδυτικές διαλέκτους, ιδιαίτερα μάλιστα σε συνάρτηση με την προσπάθεια του Peters να ερμηνεύσει τα φαινόμενα αυτά με τη βοήθεια των λαρυγγικών. Ο Peters (1980, 335) δεν αποκλείει τη δυνατότητα της εξέλιξης -*Ch_{1/3}r-* > -*Car-*, -*Vrh_{1/3}C-* > -*VraC-*, -*Crh_{1/3}C-* > -*CrāC-* στις βορειοδυτικές διαλέκτους και στη βοιωτική.

Σε μια προσπάθεια ανεύρεσης κοινής ερμηνείας σε τρία φαινομενικά (;) διαφορετικά φαινόμενα (την εξέλιξη του αρκτικού *h₃* και του *h₃e* σε /a/, την τροπή του μεσαίου /e/ σε ανοιχτό /a/ που ήδη αναφέραμε και την εμφάνιση /a:/ στη θέση του /o:/) θα μπορούσαμε να κάνουμε λόγο για μια τάση ουδετεροποίησης σε ορισμένες διαλέκτους, ανάμεσά τους και στη μακεδονική, της αντίθεσης ανοιχτά – μεσαία σε συγκεκριμένα περιβάλλοντα (Tzitzilis υπό προετοιμ.).

Ιδιαίτερα σημαντική είναι η παρουσία της λέξης στο ιδίωμα των Αγράφων ως *φρούτα*, τα 'τεμάχια υφάσματος κομμένα λοξά ή τριγωνικά, τα οποία ράβονται στο κάτω μέρος της ποδιάς' (Αγραφα, Τάκης 2003, 178). Στην περιοχή των Αγράφων μιλιόταν μια βορειοδυτική διάλεκτος και η πιθανότερη ερμηνεία για την παρουσία της λ. *φρούτα* στο ιδίωμα των Αγράφων, η οποία δεν έχει καμιά σχέση με το τουρκ. *futa* 'ποδιά', και της ορεινής Πιερίας είναι πως οι αρχαίες διάλεκτοι στις οποίες ανάγονται μοιράζονταν τον τύπο *ὄφρῦς*, -*τος*

(βλ. παρακάτω). Από το *φρούτα* προέρχονται το αρωμουνικό *frute* ‘volant’ και το αλβ. *frytë* ‘falpara’ (Parahagi 1974, 561) καθώς και το αρωμουνικό *furtă* ‘rli’, που ο Parahagi (ό.π., 567) χαρακτηρίζει ως αγνώστου ετύμου.

ζγουρνός

Η λ. *ζγουρνός* ‘1) σκοτεινός, 2) συνοφρυωμένος’, που απαντά και στα ιδιώματα του Κολινδρού Πιερίας και του Βελβενδού Κοζάνης, ανάγεται στο αρχαίο μακεδονικό *κύρνος*, για το οποίο ο Ησύχιος αναφέρει *κύρνοι νόθοι* και ο Φώτιος προσθέτει *Μακεδόνες δὲ τοὺς σκοτίους κύρνους καλοῦσι*. Η σημασία ‘νόθος’ που απαντά στον Ησύχιο δικαιολογείται από το σχόλιο *σκοτίος ὁ λάθρα γεννηθείς τῶν γονέων τῆς κόρης* (Kalléris [1954] 1988, 230).

Πιο συγκεκριμένα ο τύπος *ζγουρνός* προέρχεται από τον παράλληλο τύπο **σκυρνός*, με διατήρηση της προφοράς του *υ* ως [u] και τροπή του αρκτικού συμπλέγματος /sk/ σε /zg/, που είναι κανονική στο ιδίωμα, πρβ. *σκληφός* > *ζγκλήβους*, *σκῶλος* > *ζγκούλους* κ.ά.

dirdimvliám’dis

Η λέξη σημαίνει ‘δαιμονικά’ και θα μπορούσε να ερμηνευτεί ως σύνθετο με πρώτο συνθετικό μια διπλασιασμένη μορφή του επιτατικού *τρι-*. Το δεύτερο συνθετικό συνδέεται με το μακεδονικό *μιμαλλόνες* ‘βάκχες’ που, σύμφωνα με τον Kalléris (ό.π., 211–217), παράγεται από το **μιμαλός*, δωρικό τύπο του *μιμηλός* πρβ. επίσης Brixhe & Panayotou (1994, 212). Πιο συγκεκριμένα πρόκειται για το **μιμαλλίδες*, παράλληλο τύπο του *μιμαλλόνες* > **μιλλαμίδες* (με μετάθεση /m/ – /l/ > /l/ – /m/) > **μπλιαμίδες* (με κανονική αποβολή του άτονου /i/ και τροπή /ml/ > /mbl/, όπως στα *μουλάρι* > *μ’λάρ’* > *μβλάρ’* κλπ.). Οι έντονες, συχνά βίαιες, φωνητικές μεταβολές για λόγους ευφημισμού είναι συνηθισμένες σε λέξεις αυτής της κατηγορίας πρβ. τη φωνητική πολυτυπία της λέξης *καλικάντζαρος*.

τιλινάρ’

Η λ. *τιλινάρ’* ‘ψάρι του γλυκού νερού’ προέρχεται από το **τιλίνος*, παράλληλο τύπο του *τίλων* ‘όνομα ψαριού στη λίμνη Πρασιάδα’ πρβ. *μύξων* – *μυξίνος* ‘Schleimfisch’ > *μυξινάρι* (Andriotis ό.π., 386). Ο Georgiev (1981, 22) θεωρεί τη λ. *τίλων* μακεδονική ή φρυγική. Ο Frisk (ό.π., 900) τη συνδέει με το αρχ. *τίλος* ‘dünnere Stuhlengang’.

Β. Λεξιλογικά στοιχεία με συγκεκριμένα φωνητικά και μορφολογικά χαρακτηριστικά που παραπέμπουν, σύμφωνα με τις έως τώρα γνώσεις μας, στην αρχαία μακεδονική διάλεκτο

Είναι γνωστό ότι σήμερα η μεγάλη πλειοψηφία των ειδικών που ασχολούνται με τις αρχαίες ελληνικές διαλέκτους εξετάζει τη μακεδονική μέσα στο πλαίσιο των αρχαίων ελληνικών διαλέκτων (Brixhe 1996). Για τον χαρακτήρα όμως της διαλέκτου δεν υπάρχει ομοφωνία. Τις σχετικές θεωρίες μπορούμε να τις κατατάξουμε σε τρεις ή καλύτερα σε τέσσερις ομάδες. Η πρώτη, με βασικό εκπρόσωπο τον Hoffmann (ό.π.), θεωρεί τη μακεδονική θεσσαλική διάλεκτο, η δεύτερη, που εκπροσωπείται από τους Ανδριώτη (1952, 5), Katičić (ό.π., 109) και Μπαμπινιώτη (1992), την κατατάσσει στις δωρικές διαλέκτους, η τρίτη (Bengtson 1977, 305) τη συνδέει με τις βορειοδυτικές και η τέταρτη (Χατζιδάκις· Σακελλαρίου 1992) τη θεωρεί μεικτή διάλεκτο. Οπαδούς της τελευταίας αυτής άποψης μπορούμε να θεωρήσουμε τον Kalléris (ό.π.), που δέχεται την ύπαρξη ισογλώσσων με τις δωρικές και θεσσαλικές διαλέκτους, τον Τσοπανάκη (1961–1963, 449· 1970), που κάνει λόγο για αιολική διάλεκτο ανάμεικτη με δωρικά στοιχεία, και τον Σακελλαρίου (ό.π., 130), που δέχεται σχέσεις της μακεδονικής με τη θεσσαλική (και γενικότερα με τις αιολικές διαλέκτους), τη δωρική (και γενικότερα τις δυτικές διαλέκτους) και

την αρκαδική. Την άποψη αυτή φαίνεται να ασπάζονται ως ένα βαθμό και οι Brixhe & Panayotou (1994, 214), οι οποίοι παρατηρούν: «en raison de la position géographique de la Macédoine, on ne s'etonnera pas de rencontrer des isoglosses avec les parlers du Nord-Ouest (document de Pella) et avec le thessalien, ainsi le traitement de *-sm- dans ὕμμες». Θα μπορούσαμε λοιπόν να χαρακτηρίσουμε την τέταρτη άποψη ως την κυρίαρχη ή, ακριβέστερα, ως την άποψη της πλειοψηφίας.

Σημειώνουμε πως οι Hoffmann, Χατζιδάκις, Ανδριώτης, Τσοπανάκης, Kalléris και Katičić στηρίζουν την άποψή τους κυρίως στην ανάλυση των μακεδονικών «γλωσσών». Οι υπόλοιποι λαμβάνουν υπόψη επίσης 1) τον κατάδεσμο της Πέλλας (Voutyras 1996), όπου είναι σαφής η παρουσία βορειοδυτικών στοιχείων, 2) το απόσπασμα από την κωμωδία *Μακεδόνες* που έγραψε ο Στράτις τον 5ο αι., όπου ένας Μακεδόνας σε ερώτηση Αθηναίου ή *σφύραινα δ' ἐστὶ τίς; απαντά κέστραν μὲν ὕμμες ὠττικοὶ κικλήσκετε*, και όπου έχουμε παρουσία του θεσσαλικού τύπου ὕμμες = αττ. ὕμεις, και 3) την παρουσία των μη αττικών στοιχείων στην κοινή αττική της Μακεδονίας. Αναφερόμενοι στην κοινή της Μακεδονίας οι Brixhe & Panayotou (1994, 213) παρατηρούν: «La koiné écrite en Macédoine (et parfois les gloses) présente une coloration particulière, que ne peut s'expliquer que si l'on suppose qu'elle a recouvert une autre variété de grec». Σημειώνουμε ότι τρία από τα γνωρίσματα που στη συνέχεια χαρακτηρίζουμε ως «δωρικά» είναι παρόντα στην κοινή της Μακεδονίας, το δωρικό α αντί του αττ. η, π.χ. *Εὐριδίκη*, *Ἀντιγόνα*, *Ἀδίστη* κλπ., η διατήρηση της προφοράς του υ ως [u], π.χ. *Κουναγίδα* (Brixhe & Panayotou ό.π., 213) και η εξέλιξη του δίγαμμα σε [v], π.χ. *Βαδῆα* κλπ. Σε καμιά από τις έως τώρα έρευνες για τον καθορισμό του χαρακτήρα της μακεδονικής δεν έχουν ληφθεί υπόψη τα δεδομένα των νεοελληνικών διαλέκτων.

Με βάση όσα αναφέραμε, γίνεται φανερό ότι η μόνη αρχαία διάλεκτος στην οποία θα ήταν αναμενόμενη η ύπαρξη κοινών στοιχείων με τη δωρική, τις βορειοδυτικές και τη θεσσαλική διάλεκτο είναι η μακεδονική. Στη συνέχεια θα εξετάσουμε τα επιμέρους ισόγλωσσα.

Μακεδονοδωρικά ισόγλωσσα

Ο όρος «μακεδονοδωρικά» αναφέρεται σε χαρακτηριστικά, που, αν και απαντούν και σε άλλες αρχαίες ελληνικές διαλέκτους, πιστεύουμε ότι μπορούν να θεωρηθούν ως ενδεικτικά των ιδιαίτερων σχέσεων ανάμεσα στη μακεδονική και στις δωρικές διαλέκτους. Πρόκειται για τα εξής φαινόμενα: 1. /a:/ αντί του αττ. /e:/, 2. /a:/ αντί του αττ. /o:/, 3. διατήρηση της προφοράς του αρχ. υ, που στην κοινή νεοελληνική εξελίχθηκε σε [i], ως [u] και 4. διατήρηση του δίγαμμα, που είχε εξελιχθεί σε /v/.

/a:/ αντί /e:/

αλικία

Η λ. *αλικία* 'ηλικία' ανάγεται στο *άλικία*, δωρικό τύπο του αρχ. *ήλικία*.

ζβακιάζου

Το ρ. *ζβακιάζου* 'πέζω με τα χέρια τα ρούχα στην πλύση' προέρχεται από το **σφακιῶ* (< δωρ. *σφάζ* = *σφήξ*), δωρικό τύπο του **σφηκιῶ*, που η ύπαρξή του επιβεβαιώνεται από το ησυχιανό *σφηκίωσις κηρία σφηκῶν*. Τα ρ. **σφακιῶ* και **σφηκιῶ* είναι παράλληλοι τύποι του *σφηκῶ* (< *σφήξ*) 'in der Mitte zusammen gezogen zugeschnürt, werden bzw. zusammen ziehen, zuschnüren' (Andriotis ό.π., 541). Για την τροπή /sf/ > /sp/ > /zv/, βλ. Ανδριώτης 1961, 49. Στο Μοσχόφυτο Τρικάλων απαντά ο τύπος *σβακιασμένος* 'κοντόσωμος' (Μοσχόφυτο, Γιαννούχος 1995, 112).

Το δωρ. /a:/ απαντά και στις λέξεις *σπάκος (< δωρ. σφᾶκος = σφήκος 'Schnur') > λατ. spacus > ιταλ. spago 'Schnur' και *σφάκωμα, δωρικό τύπο του σφήκωμα 'Schnur, Seil' > αλβ. sakozmë 'kleiner Stick' (Tzitzilis 1987, 100).

ζδάν'

Η λ. ζδάν' στήθος' προέρχεται από το *στάνιον, δωρικό τύπο του στήνιον στήθος (ΗΣύχιος). Θα πρέπει να σημειωθεί ότι ο παράλληλος τύπος στήμιον απαντά στο ιδίωμα ως β' συνθετικό της λ. βρουστημιά 'στήθος' (< *προστήμιον < πρόθ. προ- + στήμιον). Ο δωρικός τύπος *στάμιον διατηρείται στην Ήπειρο ως στάμ', αστάμ' 'στήθος' (Μπόγκας 1964, 362). Για τη συχνή στο ιδίωμα ηχηροποίηση του αρκτικού συμπλέγματος /st/ πρβ. στουμπίζω > ζδουβίζου κλπ.

ζμάλα

Η λέξη ζμάλα 'εργαλείο των ξυλουργών με το οποίο σμιλεύουν το ξύλο' προέρχεται από το *μάλα, δωρικό τύπο του μήλη '1) probe, 2) σμίλη, graving tool, sculptor's chisel' (LSJ). Το δωρικό /a:/ μαρτυρείται και στο νεοελλ. διαλ. μαρλαφώ 'befühlen, betasten' (Andriotis ό.π., 376) < δωρικό μαλαφώ (ΗΣύχ.) = μηλαφώ 'sondieren, untersuchen' < μήλη. Το αρκτικό σ- μπορεί να οφείλεται σε λαθεμένη ανάλυση τὰς μάλας > τὰς σμάλας > σμάλα ή το πιθανότερο σε επίδραση του σμίλη.

Στις νεοελληνικές διαλέκτους απαντά το υποκορ. *μήλιον ως μήλιν (Λυκία), μήλ' (Λευκάδα) 'chirurgische Sonde' (Andriotis ό.π., 376).

Από το σμάλα προέρχεται το αρωμ. zmálã 'espèce de herminette ronde', που ο Parahagi (ό.π., 1302) χαρακτηρίζει ως αγνώστου ετύμου.

γαλ'ζάντς

Η λ. γαλ'ζάντς 'άντρας με μακριά πόδια' είναι σύνθετη από το δωρ. κᾶλον 'ξύλο' και το καννίν 'πόδι'. Για τον σχηματισμό και τη σημασία της λέξης πρβ. ξυλοπόδαρος 'άνδρας με μακριά πόδια', που είναι σύνθετη από τις λέξεις ξύλον και ποδάρι. Η λ. καννίν απαντά στο ιδίωμα και ως β' συνθετικό της λ. ψηλουζάντς 'άνδρας με μακριά πόδια' < ψηλός + καννίν' πρβ. και το τσακων. ψηλογάνη (Κωστάκης 1987, 375). Η ηχηροποίηση του αρκτικού /k/ δεν είναι σπάνια στο ιδίωμα' πρβ. καμπούρα > γαβούρα, κακανίζω > γαγανίζου κλπ.

Το δωρικό κᾶλον απαντά και στο μακεδονικό ΚΟ Δρύκαλος < δρῦς + κᾶλον.

κλαμβούρα, κλαμούρ'

Η λ. κλαμούρ' 'κλαδί χωρίς φύλλα' προέρχεται από το δωρικό κλᾶμα = κλήμα' πρβ. και τα τσακωνικά καμό < κλαμός 'μεγάλος κλάδος δέντρου' και κράμα < δωρ. κλᾶμα (Κωστάκης 1986, 78, 143).

Ο τύπος κλαμβούρα 'μεγάλο κλαδί' θα μπορούσε να αναχθεί στο θεσσαλικό κλᾶμμα 'κλαδί' με ανομοίωση /mm/ > /mb/.

λανάρ'

Η λέξη λανάρ' 'ξύλινο περιλαίμιο με καρφιά που φορούσαν στα σκυλιά' προέρχεται από το *ἐναλάριον με κανονική αποβολή του αρκτικού /e/ και μετάθεση /n/ - /l/ > /l/ - /n/. Το τελευταίο προέρχεται από το *ἐναλος (< προθ. ἐν- + ἄλος, δωρικό τύπο του ἦλος 'καρφί')· πρβ. ἔνηλος (< ἐν- + ἦλος) 'clavatus' (LSJ). Για τη σημασιολογική εξέλιξη πρβ. στο ίδιο ιδίωμα το συνώνυμο πιρόν' < περόνιον, υποκορ. του περόνη 'καρφί', πρβ. ἦλοι περόναι (ΗΣύχιος). Η λέξη δεν έχει καμία σχέση με το ομώνυμο λανάρι 'εργαλείο για την κατεργασία του μαλλιού'.

πάττα, βαχτά

Η λ. βαχτά (τα) απαντά στο ιδίωμα της ορεινής Πιερίας με τη σημασία 'φαντές κουβέρτες, κιλίμια κλπ. με πυκνή ύφανση'. Στο ίδιο ιδίωμα απαντά ο τύπος βαχτή (η) 'είδος κουβέρτας με πυκνή ύφανση'. Η λ. μπαχτός ως επίθετο,

συνήθως ουσιαστικοποιημένο, που αναφέρεται σε υφαντά με πυκνή ύφανση, απαντά και στο Βόιο και σε άλλα μέρη της δυτικής Μακεδονίας (Σιάτιστα, Βελβενδός κλπ.). Στο ιδίωμα των Αγράφων και του Μοσχόφυτου Τρικάλων μαρτυρείται ο τύπος *μπαχτό* 'υφαντό με πυκνή ύφανση' (Άγραφα, Τάκης ό.π., 100). Σε άλλα νεοελληνικά ιδιώματα τα υφαντά με πυκνή ύφανση ονομάζονται *κρουστά*. Το *μπαχτός* προέρχεται από το *πακτός*, δωρ. τύπο του *πηκτός*, που απαντά ουσιαστικοποιημένο και στην Καλαβρία ως *παφτά*, *παθτά*, *παστά*, *πατ-τά* (< *πακτά*) 'μάζα από πηκτό γάλα από το οποίο κάνουν τυρί' (Καραναστάσης 1988, 3ος τόμ., 130).

Τα παράγωγα του δωρ. *πακτός* στις νεοελληνικές διαλέκτους φαίνεται πως ανάγονται σε δύο μορφές του επιθέτου: α. στην αρχική μορφή, από την οποία προέρχονται οι λέξεις που προαναφέραμε και β. στη μορφή **παττός*, με αφομοίωση [kt] > [tt], γνωστή κυρίως στη δωρική διάλεκτο της Κρήτης (Buck 1955, 73), από την οποία προέρχεται το τσακωνικό *πατ'έ* 'πηκτός' (Κωστάκης 1987, 33), με κανονική στη διάλεκτο εξέλιξη του [tt] σε δασύ [th]. Από τον τύπο **παττά* = **πακτά*, δωρ. τύπο του *πηκτή* 'net or cage set to catch birds' (LSJ) προέρχεται η λ. *βάττα* 'παγίδα για πουλιά' (ορεινή Πιερία) και *πάττα* 'είδος παγίδας για πουλιά' (Άγραφα, Τάκης ό.π., 121)· Μοσχόφυτο Τρικάλων). Για το ανέβασμα του τόνου πρβ. τσακωνικό *κρίσα* (< δωρ. *κριθά* = *κριθή*). Από τη λ. *βάττα* προέρχονται το αρωμουνικό *βάτ* 'riège' (Paparhagi ό.π., 258, όπου η λ. χαρακτηρίζεται ως αγνώστου ετύμου) και το αλβ. *bat* 'riège' (Tzitzilis 2005, 136).

υλατόμους, υλατουμώ, υλατουμία

Η λ. *υλατόμους* 'υλοτόμος' προέρχεται από το *ύλατόμος* (Θεόκριτος), δωρικό τύπο του *ύλητόμος* = *ύλοτόμος*. Ο δωρικός τύπος διατηρείται στην τσακωνική ως *λατόμο* (Κωστάκης 1986, 191). Το ρ. *υλατουμώ* 'κόβω ξύλα, υλοτομώ' προέρχεται από το **ύλατομῶ*, δωρικό τύπο του **ύλητομῶ* = *ύλοτομῶ* και το ουσ. *υλατουμία* 'υλοτομία' από το **ύλατομία*, δωρικό τύπο του **ύλητομία* = *ύλοτομία*.

Οι λέξεις *ξάλ'* 'βουκέντρι' < δωρ. *ξάλη* = *ξήλη* 'Schabmesser' (Andriotis ό.π., 398) και *μαρ'κούμι* 'αναμασώ, μηρυκάζω' < *μαρυκῶμαι*, δωρικό τύπο του αρχ. *μηρυκάζω*, λόγω της ευρύτερης διάδοσής τους στις νεοελληνικές διαλέκτους, είναι πιθανόν να πέρασαν στη διάλεκτο ως στοιχεία της κοινής.

Το ίδιο ισχύει και για τη διατήρηση της δωρικής κατάληξης -α αντί της αττ. -η στη λ. *ξυλουθήκα* 'στοίβα από ξύλα' < αρχ. *ξυλοθήκη*, με δεδομένη την ευρύτερη διάδοση του τύπου -θήκα ως β' συνθετικού, πρβ. και *ξυλουθήκα* (Βλάτσι, Μακεδονία), *ψωμοθήκα* (Ρόδος), *κουταλοθήκα* (Τσακωνία) κλπ. Δεν είναι βέβαιο αν ο τύπος *μωρά*, θηλυκό του *μωρός*, ανάγεται στο δωρικό *μωρά* ή στο αττικό *μωρά*.

Η διατήρηση του /a:/ μαρτυρείται σε σειρά μακεδονικών «γλωσσών» (*ταγόναγα*, *νικάτορες*) και είναι συχνή και σε άλλες πηγές, πρβ. ΚΟ *Άδιστα*, *Άμερίας*, *Κουναγίδα* (Panayotou 1990, 210–213· Παναγιώτου 1992, 185).

Προφορά του *υ* ως [u]

αγούμνάστους

Η λ. *αγούμνάστους* 'άγαρμος, ασουλούπωτος' προέρχεται από το αρχ. *ἀγύμναστος* '1) unexercised, untrained, metaph. undisciplined, 2) unpractised, 3) unharassed' (LSJ) με προφορά του *υ* ως [u], όπως και στην τσακωνική, π.χ. *γουνάικα* < *γυνάικα* και εκφραστική ουράνωση του /n/.

**κουνιάζου, κουνιαχτήρ'*

Το ρ. **κουνιάζου* 'πειράζω', που η ύπαρξή του επιβεβαιώνεται από το παράγωγο *κουνιαχτήρ'* 'πειραχτήρι', (πρβ. το συνώνυμο *πειραχτήρι* < *πειράζω*) προ-

έρχεται από το μτγν. *κννίζω* 'play the dog' (LSJ) με προφορά του *υ* ως [u]. Για τη σημασιολογική εξέλιξη πρβ. ηπειρωτικό *σκυλίζου* 'ερεθίζω, ενοχλώ παίζοντας' (Μπόγκας 1964, 354).

μούλα

Η λέξη *μούλα* 'κοίτη των ζώων' απαντά και στην Ήπειρο ως *σμούλα* (Μπόγκας ό.π., 355). Η λέξη προέρχεται από το δωρ. **σμούλα* 'hole' που μαρτυρείται στον υποκοριστικό τύπο *στυλίχη του ζυγού το τρήμα, εν ψ ό ιστοβοεύς καθήρμωσται* (Hσύχ.). Εκτός από τη διατήρηση της αρχ. προφοράς του *υ* ως [u] στο νεοελληνικό *σμούλα*, ο δωρικός χαρακτήρας της λέξης πιστοποιείται από την παρουσία του υποκοριστικού μορφήματος *-ίχη*, που είναι συνηθέστερο στη δωρική και στη θεσσαλική (Buck ό.π., 132). Η αποβολή του αρκτικού /s/ στον τύπο *μούλα* οφείλεται σε λαθεμένη ανάλυση, εκτός αν δεχτούμε ότι ανάγεται σε αμάρτυρο παράλληλο τύπο **μύλα*.

Για τη διατήρηση της προφοράς [u] του *υ* στις λ. *ζγουρνός* και *φρούτα* βλ. παραπάνω. Η ίδια προφορά απαντά επίσης σε αρχαίες μακεδονικές γλώσσες (πρβ. *άβρούτες*) και σε κύρια ονόματα, π.χ. *Φούσκα*, *Φούσκο*, *Κουναγίδα*.

Εναλλαγή /o:/ – /a:/

βατῶνόμαρου

Η λ. *βατῶνόμαρου* 'βατόμouro' είναι σύνθετη από τις λ. *βατσινιά* + *μάρο* 'μούρο' και χρησιμοποιείται στο ιδίωμα παράλληλα με τον κοινό στα βόρεια ιδιώματα τύπο *βατῶνόμουρου* < *βατσινιά* + *μούρο* (< *μῶρον*) 'βατόμouro'. Για τον τύπο *μάρο*, που απαντά και στην Κάρπαθο, περιοχή με δωρικό υπόβαθρο, ο Rohlf (1964, 345) παρατηρεί «Eine alte Dialektform ... hat sich im Dialekt von Karpathos als *maro* erhalten» και συγκρίνει την εναλλαγή /o:/ – /a:/ στις λέξεις *μῶρον* (πρβ. *μῶρα* *συκάμινα* (Hσύχιος) και λατ. *mōrum*) – **μᾶρον* με αυτή των *πρῶτος* / δωρ. *πρᾶτος* και *γλῶσσα* / *γλᾶσσα*.

Με τη λ. **μᾶρον* συνδέεται και το αλβ. *mare* 'bearberry, strawberry-tree', που ο Orel (1998, 245) ανάγει στο λατ. *marum* 'cat-thyme, kind of sage'.

μαρ'κούτ', μουρ'κούτ'

Η λ. *μουρ'κούτ'* 'κουτάβι' προέρχεται από το αρχ. *μωρός* '1) sluggish, dull, 2) idiot' (LSJ) (> νεοελλην. *μωρό*) + **κοῦτος* 'κουτάβι' πρβ. *κούτιου* 'κουτάβι' στην παιδική γλώσσα (Πυλαία) και *κουτάβι* < **κούταβος* < **κοῦτος* + *-αβος*. Για τον πιθανότατα ηχοποιημένο τύπο **κοῦτος* πρβ. και ουγγρ. *cutya*, ρωσ. διαλ. *cutya*, βουλγ. διαλ. *kutre*, αλβ. *kutë*, όλα με τη σημασία 'κουτάβι', καθώς και το βουλγ. *cut kut*, λιθουαν. *cut cut*, αρωμ. *cut cut*, αλβ. *kut* κτλ., επιφώνημα με το οποίο καλούν τα σκυλιά (Tzitzilis 2005, 131).

Ο τύπος *μαρ'κούτ'* έχει ως α' συνθετικό το **μαρός*, δωρ. τύπο του *μωρός*, που σώζεται στην Ήπειρο ως *μαρύς* με την αρχαία σημασία 'οκνός και δυσκίνητος' (Μπόγκας 1966, 227). Στο ιδίωμά μας χρησιμοποιείται το επίθετο *μαρ'νός* 'ανόητος' < **μαρός* + *-ινός*. Ο δωρικός τύπος χρησιμοποιείται επίσης στο επιφ. *μαρέ* = *μωρέ*, κλητική του *μωρός* (Tzitzilis ό.π., 131).

Για την εναλλαγή /o:/ – /a:/ πρβ. *πρῶτος* – δωρ., βοιωτ. *πρᾶτος*, δῶρον – λακων. *δάριρ*, αρκαδ. *δάρις*.

Διατήρηση του δίγαμμα

βρόζος

Η λ. *ρόζος* απαντά στο ιδίωμά μας με τη μορφή *βρόζος*. Ο Ανδριώτης παράγει το *ρόζος* από το αρχ. *ῥζος* 'bough, branch, twig' με παρετυμολογία προς τη λ. *ρίζα*. Κατά τη γνώμη μου, η λέξη προέρχεται από ΙΕ **u̯r̥ǵd̥jōs* 'Zweig, Wurzel' (Pokorny ό.π., 1167). Στην ίδια ρίζα ανάγονται και το αιολ. **φρόδαμνος* (πρβ. *ὀρόδαμνος*) και το λεσβ. *βρίσδα* 'ρίζα' < **u̯r̥ǵd̥ja* (;) (Pokorny ό.π.,

1167). Η παρουσία του δίγαμμα στις ομόρριζες λέξεις *βρόζος*, *βρίσδα*, *όρδαμνος* της θησαυλικής θα μπορούσε να παραπέμπει σε μακεδονοθησαυλικό ισόγλωσσο.

ζώβλικους

Η λ. σημαίνει ‘μικροκαμωμένος και δυνατός’ και κατά πάσα πιθανότητα προέρχεται από *ζωφίλος (> ΚΟ Ζωίλος) < αρχ. ζώος, ζωφός ‘alive, living’ (πρβ. κυπρ. ΚΟ Ζωφό-θεμικ) με επανενίσχυση της ιδιότητάς του ως επιθέτου με το παραγωγικό μόρφωμα -ικός και ανέβασμα του τόνου, πρβ. *τριετής* > *τριέτικος*.

Η λέξη συνδέεται αναμφίβολα με το αρωμ. *zofnic* ‘*traru et vigoureux*’ που ο Parahagi (ό.π., 1303) το παράγει με επιφυλάξεις από το ελλην. *ζώφιον* και το αρχ. *ζωόφυτος*. Η αρωμονική λέξη προέρχεται από το ζώβλικους, με παρετυμολογική αντικατάσταση του ληκτικού -λικους από την αρωμονική κατάλ. -nic κατά τη μορφολογική προσαρμογή.

κουλουβάρδακους, βλ. παρακάτω

Η εξέλιξη του δίγαμμα στη μακεδονική εμφανίζεται σε μεγάλο βαθμό παράλληλη με αυτή της λακωνικής. Το δίγαμμα διατηρείται και στις δυο διαλέκτους τόσο σε αρκτική όσο και –σε μικρότερο βαθμό– σε μεσοφωνηεντική θέση και τρέπεται σε ηχηρό χειλοδοντικό /v/ που διατηρείται σε μικρό αριθμό λέξεων πρβ. τα τσακωνικά *βάννε* < **φαρνός*, *δαβελέ* < *δαβελός*, δωρικό τύπο του *δαλός* (Pernot 1934, 135). Η εξέλιξη του δίγαμμα σε /v/ στη μακεδονική μαρτυρείται στο ορεινόμα *Βαρνούς* < **φαρν-όφεντς* (Georgiev ό.π., 166) και στα ΚΟ *Βαδῆα* < *φαδεία*, *Βαρναῖος* < *φαρήν* (Panayotou ό.π., 300). Για την παρουσία του μεσοφωνηεντικού δίγαμμα στις μακεδονικές “γλώσσες” βλ. Tzitzilis, υπό προετοιμ. Οι Rohlfς (ό.π., 435) και Tzitzilis (2004, 477) επισημαίνουν με επιφυλάξεις την παρουσία του δίγαμμα σε δυο λέξεις της κατωιταλικής (onitu ‘*specie du fungo*’ < **ώφίτας* και *vraua* ‘*chicco di uva*’ < **φράγα*).

Μακεδονικά-βορειοδυτικά δωρικά ισόγλωσσα

Η τροπή του /e/ σε /a/ δίπλα σε /r/ είναι ένα από τα βασικά ειδικότερα χαρακτηριστικά των βορειοδυτικών διαλέκτων (Buck ό.π.· Mendez Dosuna 1985, 395–412) που απαντά και σε μια σειρά λέξεων του ιδιώματος της ορεινής Πιερίας:

πλακαρός ‘πεπλατυσμένος’ < αρχ. *πλακερός* ‘πλατύς’.

πραπόδ’ ‘πλεκτό χαμηλό υπόδημα που φοριέται πάνω από τις κάλτσες’ <

**παρπόδιον* < μτγν. *περιπόδιον* ‘part about the feet’ (LSJ).

κουλουβάρδακους ‘κοντός’ πρβ. τσακων. *κολοβέρδικο* ‘πολύ κοντός’ (Κωστάκης 1986, 92) και μανιάτικο *κολοβέρδος* ‘αυτός που έχει χτυπηθεί και δεν μπορεί να βαδίσει καλά’ < **κολόφερδος* < *κόλος* + **φέρδα* ‘ουρά’ (< IE **uerd-* ‘erhöhte Stelle’· Pokorny ό.π., 1151)· πρβ. και *κόλουρος* < *κόλος* + *ούρά* (Frisk ό.π., 902). Τόσο στον τσακωνικό όσο και στον μακεδονικό τύπο έχουμε διατήρηση του δίγαμμα.

ēr/rē > ar/ra

σαρδακιάζου ‘χτυπά, δερνώ’ < **σηρδακῶ* < *σηδρακεῖ* *κτυπεῖ* (ΗΣύχιος)· δεν αποκλείεται το /a/ του *σαρδακιάζου* να είναι πρωτογενές και να ανάγεται σε τύπο **σαρδακῶ*, δωρ. του *σηδρακῶ*.

Όπως σημειώνει ο Mendez Dosuna (ό.π., 411), η τροπή /er/ > /ar/ απαντά και σε νεότερες ελληνικές λέξεις, π.χ. *εργαλειός* > *αργαλειός*, *εργάτης* > *αργάτης*, *εργαστήρι* > *αργαστήρι* κλπ. Θα πρέπει όμως να σημειώσουμε ότι στα παραδείγματα από την ορεινή Πιερία είναι πιο πιθανή η επίδραση αρχαι-

οδιαλεκτικού υποστρώματος, επειδή η τροπή αυτή είναι σπάνια στο εσωτερικό της λέξης και ακόμη πιο σπάνια όταν το /e/ τονίζεται.

Η τροπή /er/ > /ar/ απαντά πιθανότατα και στη «γλώσσα» *παραός*: *ἀετός ὑπὸ Μακεδόνων* (Hσύχ.), η οποία προέρχεται από το **πέραργος* (< **περόν* 'φτερό' + *ἀργός* 'άσπρος') > **παραργός* με τροπή /er/ > /ar/ και μετακίνηση τόνου > **παραγός* με ανομοιοτική αποβολή του /r/ > *παραός* με αποβολή του μεσοφωνηεντικού γ· πρβ. *Τράγιλος* > *Τραϊλίων* (Τζιτζιλής 1992, 110). Σημειώνουμε πως μία από τις χαρακτηριστικές φωνητικές ιδιαιτερότητες που απαντούν στον κατάδεσμο της Πέλλας (Voutyras ό.π.), όπως και στις βορειοδυτικές διαλέκτους, είναι και η συναίρεση /a/ + /o/ σε /a:/.

Ένας σημαντικός παράγοντας, τον οποίο η έως τώρα έρευνα δεν έλαβε υπόψη και ο οποίος επιβεβαιώνει τη συγγένεια ανάμεσα στη μακεδονική και τις βορειοδυτικές διαλέκτους είναι η ύπαρξη μιας σειράς ισογλώσμων ανάμεσα στο ιδίωμα της ορεινής Πιερίας και στο ιδίωμα των Αγράφων και ορισμένων γειτονικών ιδιωμάτων, όπως του Μοσχόφυτου Τρικάλων στην Πίνδο, στη βάση των οποίων η ανάλυση που ακολουθεί μας επιτρέπει να αναγνωρίσουμε την αρχαία ηπειρωτική. Τα ιδιώματα αυτά, που ανήκουν όπως και το ιδίωμα της ορεινής Πιερίας στην ομάδα των βορείων νεοελληνικών ιδιωμάτων, μοιράζονται με αυτό τα χαρακτηριστικά που ονομάσαμε «δωρικά» (/a:/ αντί /e:/, προφορά του *υ* ως [u], διατήρηση του δίγαμμα ως [v]) και τα ειδικότερα βορειοδυτικά (τροπή /er/ > /ar/): η παρουσία των χαρακτηριστικών αυτών σε ιδιώματα που συνεχίζουν μια βορειοδυτική δωρική διάλεκτο είναι ευεξήγητη. Σημειώνουμε ότι η έως τώρα έρευνα δεν ασχολήθηκε με το θέμα της παρουσίας βορειοδυτικών στοιχείων στις νεοελληνικές διαλέκτους.

Δωρικό /a:/ αντί /e:/

μαλόκιδρος 'ποικιλία κέδρου' (Άγραφα, Τάκης ό.π., 89) < *μάλον*, δωρ. τύπο του *μήλον* + *κέδρος*· πρβ. διαλ. *μηλόκεδρο* 'Uniperus foetidissima' < *μήλον* + *κέδρος*: *πανίδα* 'κλωστή' (Άγραφα, Τάκης ό.π., 118) < **πανίς*, υποκορ. του *πάνος*, δωρ. τύπο του *πήνος* 'Faden, Gewerbe, Einschlag' πρβ. και τσακων. *πανί* 'Spule' (Andriotis ό.π., 451) κλπ. Αξιοσημείωτη είναι η παρουσία του /a:/ στα μορφήματα *-ā* αντί *-η* και *-āμα* αντί *-ημα* στις λέξεις *χειρολάβα* 'η λαβή του ξυλάετρου' (Μοσχόφυτο, Γιαννούχος ό.π., 127) < **χειρολάβα*, δωρ. τύπο του *χειρολάβη* 'handle' (LSJ), *παραβόλα* 'ο χερσότοπος ανάμεσα στο σπαρτό και στον φράχτη του χωραφιού, έκταση ακαλλιέργητης γης στην άκρη του σπαρμένου χωραφιού' < *παραβολά*, δωρ. τύπο του *παραβολή* με ανέβασμα του τόνου· πρβ. και διαλ. *παραβολή* 'einen Weg entlang verlaufender Zaun eines Ackers' (Andriotis ό.π., 430) και *βρόνταμα* 'βροντή'· πρβ. και τσακωνικό *βρόνταμα*, ενώ στις άλλες διαλέκτους *βρόντημα*. Η μοναδική γραμματική λέξη στην οποία απαντά σήμερα το δωρικό /a:/ στην περιοχή είναι το επίρρ. *πάντα*, που χρησιμοποιείται σε ερωτηματικές προτάσεις με τη σημασία του *καθόλου*, π.χ. *έρ'ξι πάντα χιόνι*; 'έριξε καθόλου χιόνι' (Άγραφα, Τάκης ό.π., 118). Η λέξη ανάγεται στο δωρ. *παντᾶ*, αιολ. *πάντᾶ*, αττ. *πάντη* 'in every way, altogether' (LSJ). Για τους τύπους *μπαχτά* από δωρ. *πακτά* και *πάττα* από δωρ. **παττά* = **πακτά*, που απαντούν και στο ιδίωμα της ορεινής Πιερίας, βλ. παραπάνω.

Προφορά του *υ* ως [u]

κούνταλου '1) αυτοσχέδια κρεμάστρα από ξύλο μπηγμένο στον τοίχο, 2) ανδρικό μόριο' (Άγραφα, Τάκης ό.π., 73) και 'ξύλο με το οποίο τινάζουν

τις καρυδιές' (Μοσχόφυτο, Γιαννούχος ό.π., 96) < *κύνδαλος*, πληθ. *κύνδαλα* 'wooden peg' (LSJ)· πρβ. και ησυχιανό ... *κυνδάλους γάρ ἔλεγον τούς πασσάλους ... βούρτσα* 'ξύλινο δοχείο όπου το γάλα υφίσταται ζύμωση' (Άγραφα, Τάκης ό.π., 32) < *βύρση* 'wineskin' (LSJ)· *δούλια (τα)* 'μικρά σαρκώδη εξογκώματα στην περιοχή της παλάμης και των δακτύλων' < **δούλια* < *τύλιον*, υποκορ. του *τύλος* 'callus' (LSJ)· *σουρουί* 'κούρεμα σύρριζα' (Άγραφα, Τάκης ό.π., 145) < **σουχρουί* (με απλοποίηση του [xɾ], πρβ. κατωιταλικό *ρις* < *ἄχρις*, Tzitzilis 2004, 474) < *σὺν χροῖ* = αττ. *ἐν χρῶ*;· για τη λ. *φρούτα* (< **ὄφρῦς*, -τος) που απαντά και στο ιδίωμα της ορεινής Πιερίας, βλ. παραπάνω.

Διατήρηση του δίγαμμα ως [v]

καταχόβια 'κατά δόσεις, ἤρθι ένα δρουλάπ' *ἀγριου* *σι δυο καταχόβια* (Άγραφα, Τάκης ό.π., 61). Η επεξηγηματική φράση φανερώνει ότι η σημασία της λέξης είναι 'ριπή' και ότι η λέξη είναι υποκοριστικό του **καταχογά* < *κατά* + *χογά* = *χοή*· πρβ. και αρχ. *κατά χεύματα*, ίσως εδώ ανήκει και το διαλ. *χόβι* 'φορά', πρβ. και αλβ. hon 'φορά'· *βάρσα* < IE **uers-ā*, βλ. παρακάτω.

Τροπή /er/ > /ar/

μελίσαργος 'μικροσκοπικό ενδημικό αγριοπούλι' (Άγραφα, Τάκης ό.π., 93) < **μελισσεργός* = *μελισσουργός*, πρβ. *δημιουργός* – *δημιεργός*· σημαντική είναι η λ. *βάρσα* 'ράμπα, κεκλιμένο επίπεδο για το πέρασμα από ένα χαμηλότερο σε ένα υψηλότερο μέρος' (Άγραφα, Τάκης ό.π., 29). Η λέξη ανάγεται στο αρχαίο **ἔρσα* < IE **uers-ā* (Tzitzilis υπό προετοιμ.) με διατήρηση του δίγαμμα ως [v] και τροπή [er] > [ar]· πρβ. τον εκτεταμένο τύπο **εἶρη*, που απαντά ως α' συνθετικό του *εἰρεθύρη*· *ὄρσοθύρα*. ὁ *στροφεύς* (Hσύχ.) και τον ετεροιωμένο τύπο **ὄρρη*, που απαντά ως α' συνθετικό στο *ὄρσοθύρα*· *θύρα μεγάλη και ὑψηλή, δι' ἧς ἔστιν ὄροῦσαι καταβαίνοντα. ἄλλοι πᾶσα θύρα μὴ ἔχουσα τὸν βαθμὸν πρὸς τῇ γῆ, ἀλλ' ἀπέχουσα τοῦ ἐδάφους, οἷον θυρίς. ἢ θύρα εἰς ὑπερῶν ἀνάγουσα* (Hσύχ.).

Το ιδίωμα των Αγράφων, όπως και το ιδίωμα της ορεινής Πιερίας, είναι πλούσιο σε λεξιλογικούς αρχαϊσμούς πολλοί από τους οποίους είναι άγνωστοι σε άλλα νεοελληνικά ιδιώματα και πιθανότατα ανήκαν στην αρχαία ηπειρωτική διάλεκτο. Αναφέρω ενδεικτικά: *στορχιάζου* 'στριμώχνω' (Άγραφα, Τάκης ό.π., 151) < αρχ. *στορχάζω* 'pen, shut up', πρβ. και τα *στορχάζειν*· *εἰς σηκούς κατακλείειν τὰ βοσκήματα* και *στορχάσω*· *συγκλείσω* (Hσύχ.)· *πίλακκας* 'γούπατο' (Άγραφα, Τάκης ό.π., 124) < μτγν. *ἐπίλακκος* 'forming a hollow'· *κουρτίζουμι* 'αφηνιάζω, ξαφνιάζω' (Άγραφα, Τάκης ό.π., 75) < **κροτίζω* με μετάθεση του /r/, πρβ. και *κορτεῖν*· *κροτεῖσθαι* (Hσύχ.) < αρχ. *κρότος*· για τη σημασία πρβ. *παταγῶ* 'lärmen' > *παταγώνω* 'in Erstaunen versetzen, stutzig machen' (Andriotis ό.π., 442)· *σαίδιο* 'ρεζίλι, ντροπή' στη φράση *ἐγίνα σαίδιο* 'ντροπιάστηκε' < αρχ. *εἰς αἰδῶ* 'ντροπιασμένος'· *φαλκίδι* 'σχίζα, φλούδα' (Άγραφα, Τάκης ό.π., 173), υποκορ. του **φάλκος* < IE **bhl̥-kos* 'Balcken', πρβ. *φάλκης* 'Balken Planke im Schiff'· για τη σημασία πρβ. μσν. ιρλανδ. blog 'Bruchstück' (Pokorny ό.π., 123)· *φαρέκλα* 'μεγάλη τρύπα, κυρίως σε ρούχο' (Άγραφα, Τάκης ό.π., 173) < **φάρα* + μεγεθυντ. κατάλ. -εκλα· η λέξη **φάρα* προέρχεται από το IE **bhr̥-ā* > αλβ. *birë* 'τρύπα' (Pokorny ό.π., 134), πρβ. και το ομόρριζο *φάρος* 'plough, ploughing'· *πυρέσι* 'διάπλατα, ορθάνοιχτα' στη φράση *ἀφ'σὶ τὴν πόρτα πυρέσι* (Άγραφα, Τάκης ό.π., 132) < **πυρέσιον* < *πῦρ* + *-έσιον*· η αρχική σημασία της λέξης ήταν 'φυσερό του σιδερά', πρβ. στο ίδιο

ιδίωμα μ'χάν' 'φυσερό του σιδερά' και τη φράση *ἀφ'σι μ'χάν' την πόρτα* 'δι-άπλατα ανοιχτή· βηλέσ' 'καδρόνι στη στέγη για να στηρίζει τα κεραμίδια' (Άγραφα, Τάκης ό.π., 30) < *βηλέσιον < βηλός· οὐδός οἴκου (ΗΣύχ.): πρβ. δωρ. τύπο *βαλόν· οὐδόν· και ούρανόν· και βαλός* (ΗΣύχ.) κλπ.

Ιδιαίτερα σημαντικές για τη σκιαγράφηση του αρχαιοδιαλεκτικού υποστρώματος του ιδιώματος είναι οι λέξεις *μανούρι*, το 'για έδαφος) σκληρό, πετρωμένο εξαιτίας του κρύου' (Άγραφα, Τάκης ό.π., 90) και *καστέλι* 'εξέχον σημείο σε ανοιχτό χώρο, λ.χ. ένα παλούκι, ένας στύλος, η κορυφή από ένα κλωνάρι, ο *στρουρός* «ξύλινος στύλος» κλπ.' (Άγραφα, Τάκης ό.π., 60). Η πρώτη ανάγεται στο αρχαίο ηπειρωτικό *μάνν· πικρόν· Άθαμᾶνες* (ΗΣύχ.), που οι εκδότες λαθεμένα διορθώνουν σε *μάνν· μικρόν*. Όπως φαίνεται από τη σημερινή σημασία της λέξης η γραφή *πικρόν* είναι σωστή· πρβ. *πικρόν χαλεπόν· άργαλέον* (ΗΣύχ.) και το σημερινό κρητικό *χαλέπα* 'έκταση γης πετρώδης και άγονη'. Η σημασία 'σκληρό, πετρώδες' προφανώς αποτελεί εξέλιξη της σημασίας 'πυκνός', γεγονός που μας επιτρέπει να συνδέουμε τη λέξη με το *μανός* 'αραιός'. Για τη συστέγαση δύο αντίθετων σημασιών σε μία λέξη βλ. το βασικό άρθρο του Χριστίδη (1987). Η ομοιότητα της δεύτερης λέξης με το *καστέλι* 'κάστρο' είναι παραπλανητική. Η γενική σημασία των αντικειμένων που περιγράφονται είναι 'ξύλο με οξύ άκρο', γεγονός που μας οδηγεί στο αρχαίο ηπειρωτικό *κάστον· ξύλον· Άθαμᾶνες* (ΗΣύχ.). Ενδεικτικό της συντηρητικότητας του ιδιώματος των Αγράφων είναι το γεγονός ότι από τις οχτώ λέξεις που οι λεξικογράφοι χαρακτηρίζουν ως αρχαίες ηπειρωτικές, οι δύο εξακολουθούν να χρησιμοποιούνται στο ιδίωμα.

Σημαντικά για τη διευκρίνιση των σχέσεων αρχαίας μακεδονικής και βορειοδυτικών ιδιωμάτων είναι τα ισόγλωσσα ανάμεσα στην αρχαία μακεδονική και στα νεοελληνικά ιδιώματα που συνεχίζουν την ηπειρωτική. Στην κατηγορία αυτή ανήκουν οι λέξεις:

γαβαλάν· έγκέφαλον, ή κεφαλή(ν) (ΗΣύχ.) που οι ερευνητές συνήθως τη θεωρούν ως μακεδονική (Hoffmann ό.π., 50· Kalléris ό.π., 111) και το διαλεκτικό *γκαφάλ'* 'άνοητος, κουτός', φρ. *γκαφάλ' γκαραγκούν'κον* (Άγραφα, Τάκης ό.π., 36· Μοσχόφυτο, Γιαννούχος ό.π., 87), υποκορ. του **γαφαλά* = *γαβαλά* = *κεφαλή*. Η επεξηγηματική φράση αποδεικνύει ότι η λέξη διατηρεί και σήμερα την παλαιά σημασία της· μακεδον. *κεβαλή* – *τσιούβαλο* 'κεφάλι' (Άγραφα, Τάκης ό.π., 168)· για τις τροπές της αρκτικής συλλαβής πρβ. και τσακωνικό *τσουφάλα* (Κωστάκης 1987, 288) 'κεφάλι'. Για τη μαρτυρία των νεοελληνικών διαλέκτων σχετικά με την εξέλιξη των ηχηρών δασέων σε ηχηρά κλειστά στη μακεδονική και στις άλλες αρχαίες ελληνικές διαλέκτους βλ. Tzitzilis υπό προετοιμ.

προπάου 'προλαβαίνω, προφθάνω' (Άγραφα, Τάκης ό.π., 131) και 'προλαμβάνω, βοηθώ κάποιον στην κατάλληλη στιγμή' (Μοσχόφυτο, Γιαννούχος ό.π., 110). Η λέξη ανάγεται στο αρχ. *προποιέω* 'do before or beforehand, make beforehand, prepare' (LSJ) και πιο συγκεκριμένα στον τύπο *προποέω* > **προποῶ* > **προπῶ* > *προπάω* με νεότερη εξομάλυνση που στηρίζεται στο γ' εν. -αι. Η αποβολή του -ι- σε τύπους του *ποιέω* μας είναι γνωστή από τη βοιωτική, τη λεσβιακή, την αττική κτλ. (Buck ό.π., 32) καθώς και από τη μακεδονική· πρβ. *ποῦσιν, έπόησεν* (Panayotou ό.π., 252).

Η ύπαρξη στα σημερινά ιδιώματα της ορεινής Πιερίας και των Αγράφων ισογλώσσων που ανάγονται σε αρχαίους διαλεκτικούς τύπους (π.χ. *φρούτα, μπαχτά, πάττα*) καθώς και η ύπαρξη ισογλώσσων ανάμεσα στην αρχαία μακεδονική και στα σημερινά ιδιώματα των Αγράφων (*γαβαλάν* –

γκαφάλ, κεβαλή – τσιούβαλου, ποούσιν – προυπάου) προφανώς αντανακλά αντίστοιχα ισόγλωσσα ανάμεσα στην αρχαία μακεδονική και στη βορειοδυτική δωρική και πιο συγκεκριμένα στην ηπειρωτική.

Μακεδονοθессαλικά ισόγλωσσα

Ως θεσσαλικά χαρακτηριστικά θεωρούμε την εμφάνιση του *πετρα-* στη θέση του αττ. *τετρα-* και του *ζα-* στη θέση του αττ. *δια-* (Schwyzer 1953, 1ος τόμ., 330· Bechtel [1921–1924] 1963, 1ος τόμ., 150).

ζαγριάζου

Το ρ. *ζαγριάζου* (για κλωστή) σχηματίζω κόμπους και βγάζω χνούδι προέρχεται από το **ζάγραια*, σύνθετο από το *ζα-* και το *γραϊά* πρβ. και *ζάγρα* 'sehr altes Weib' (Κύπρος· Andriotis ό.π., 266) και το υποκορ. *ζαγρί* (Κοζάνη), ή από το *ζα-* και το ρ. **γραιιάζω* 'συρρικνώνομαι' < *γραϊά*: 1) old woman, 2) scum or skin which forms over boiled milk, 3) folds of skin below the navel' (LSJ): πρβ. το συνώνυμο *δουγριάζω* (< *συν-* + **γραιιάζω*) και το διαλ. *γριτσιιάζω* 'συρρικνώνομαι' < *γριίτσα*, υποκορ. του *γριά* (ΙΛΝΕ 5, 214). Για την παρουσία του *ζα-* στις αρχαίες και στις νέες ελληνικές διαλέκτους βλ. Tzitzilis υπό προετοιμ.

πατράγγουλος

Η λ. *πατράγγουλος* 'πολύ άγουρος' συνδέεται χωρίς αμφιβολία με το μεσν. *τετράγγουρον* 'μεγάλο αγγούρι'. Η λ. *τετράγγουρον* είναι σύνθετο από το *τετρα-* + *άγγούριον*. Από το *τετράγγουρον* παράγει ο Meyer (1891, 434) το αλβ. *trangull* 'Gurke'. Η αλβανική λέξη θα μπορούσε να παραχθεί από το **τράγγουρον* < *τρα-* (< **k^utɨɣ-*, μηδενική βαθμίδα του **k^uetɨɣ-* με αποβολή του αρκτικού συμφώνου, πρβ. *τράπεζα*, Frisk ό.π., 918) + *άγγούριον*, ή από το *τετράγγουρον* με απλολογία. Είναι φανερό ότι τα *τετρα-* και *τρα-* χρησιμοποιούνται εδώ με επιτατική λειτουργία.

Πώς ερμηνεύεται η παρουσία του αρκτικού /p/ στη θέση του /t/; Η μόνη δυνατή ερμηνεία είναι πως το α' συνθετικό ανάγεται σε μια διάλεκτο που τρέπει, όπως η θεσσαλική, το χειλοϋπερωτικό *k^u* πριν από /e/ σε /p/. Το α' συνθετικό της λέξης είναι το *πετρα-* (πρβ. θεσσαλικό *πετρα-* 'τετρα-') και η λ. *πατράγγουλος* προέρχεται από το **τετράγγουρος* (< *πετρα-* + *άγγουριον* ή *πετρα-* + *άγουρος*, διαλ. τύπος του *άγουρος* (< *άωρος*)), με υποχωρητική αφομοίωση /e/ – /a/ > /a/ – /a/ και ανομοίωση /ɾ/ – /ɾ/ > /t/ – /l/, πρβ. (τε) *τράγγουρον* > αλβ. *trangull*.

πατραχείλας

Το μόρφωμα *πατρα-* 'τετρα-', με επιτατική λειτουργία, απαντά ως α' συνθετικό επίσης της λ. *πατραχείλας* 'με χοντρά χείλια'. Η ετυμολογία αυτή επιβεβαιώνεται από το διαλ. *τραχείλας* 'αυτός που έχει μεγάλα χείλια' (Γέρμα Καστοριάς κ.α.) < *τρα-* 'τετρα-' + *χείλος* (Γεωργίου 1962, 253).

πατρογύνικα

Η λέξη *πατρογύνικα* (< *πετρο-* 'τετρα-' + *γυναίκα*) σημαίνει 'γεροδεμένη γυναίκα, αντρογυναίκα'. Η επιβίωση του *πετρα-*, *πετρο-* στο ιδίωμα της ορεινής Πιερίας πιθανώς οφείλεται στην παγίωσή του ως επιτατικού στοιχείου.

Η μακεδονική θεωρείται γενικά ότι ανήκει στις διαλέκτους που τρέπουν το χειλοϋπερωτικό *k^u* πριν από /e/ σε οδοντικό /t/, σε αντίθεση με τις αιολικές που το τρέπουν σε χειλικό /p/ (Gindin & Tsymbourisky 1993· Georgiev ό.π., 168· Μπαμπινιώτης ό.π., 174). Το μόρφωμα *πατρο-* (< *πετρο-*) μπορεί να αποδοθεί ή σε δανεισμό από τη θεσσαλική, λόγω του εκφραστικού του χαρακτήρα ή, το πιθανότερο, στην ύπαρξη μιας διαλεκτικής ζώνης στη μακεδονική όπου η εξέλιξη του λαρυγγοχειλικού *k^u* πριν από /e/ ήταν όμοια με τη θεσσαλική (πρβ. και *ύμμες* = *ύμεις* στην κωμωδία του Στράττι).

ζβέρνουσ'

Το μγν. *σμήρνιον* 'smyrnium perfoliatum' (LSJ) απαντά στο ιδίωμα με τη μορφή *ζβέρνουσ'* και *ζέρνα*. Τους τύπους αυτούς θα μπορούσαμε να τους συγκρίνουμε με το διαλεκτικό *σβύρνα* που μαρτυρείται σε μια θεσσαλική επιγραφή (*Glotta* 2, 318). Μια παρόμοια τροπή του αρκτικού συμπλέγματος /sm/ του *σμήριον* παρατηρείται στις νεοελληνικές διαλέκτους της Κάτω Ιταλίας, όπου καταγράφονται οι τύποι *ζβερνί*, *ζβύρνο*, *τζέρνα*, *τζύρνο* (Rohlf's ό.π., 470). Στις ίδιες διαλέκτους απαντά και η δεικτική αντωνυμία *τεύτο* 'τέτοιος' που πιθανώς ανάγεται στο αιολικό *τέουτος*, καθώς και η αυτοπαθής *σαυτό* που συνδέεται με το βοιωτικό *άσαυτός* (Tzitzilis 2004, 471).

Μια συγκριτική εξέταση των βασικών χαρακτηριστικών των λέξεων του ιδιώματος της ορεινής Πιερίας που χαρακτηρίσαμε ως αρχαία μακεδονικά με αυτά των μακεδονικών «γλωσσών» και των μακεδονικών στοιχείων των επιγραφών, συμπεριλαμβανομένων των κυρίων ονομάτων, μας δίνει την ακόλουθη εικόνα.

Χαρακτηριστικά	Ορεινή Πιερία	«γλώσσες»	Επιγραφές
δωρ. /a:/	αλικία	ταγόναγα	Άδιστα Άμερίας
	βαχτά ζβακιάζου ζδάν' γαλγάντ'ς κλαμούρ' λανάρ' πάττα υλατόμους υλατουμώ υλατουμία	νικάτωρ	Βαδήα χειριστᾶ κλπ.
προφορά υ ως [u]	αγούμναστους κουγιαχτήρ ζμούλα φρούτα	άβρουτες	Φούσκος Κουναγίδα
αρκτικό /a/ αντί /o/ /a:/ αντί /o:/	άν-αψους μαρ'κούτ' βατδ'νόμαρου	άβρουτες –	–
διατήρηση F ως /v/	βρόζους ζώβλικους κουλουβάρδακους	–	Βαρναϊός Βαδήα Βαρνοῦς
πετρα- αντί τετρα-	πατράγγουλους πατραχείλας πατρογύνικα	–	–
ζα = διά	ζαγριάζου	–	–
/er/ > /ar/	πλακαρός παρπόδ' κουλουβάρδακους	παραός (;)	–
/e:r/ > /a:r/	σαρδακιάζου	–	–

Στην προσπάθεια μιας γενικής αποτίμησης της παρουσίας αρχαίων διαλεκτικών στοιχείων στο ιδίωμα της ορεινής Πιερίας καθώς και στα ιδιώματα των Αγράφων και σε μερικά ιδιώματα της Πίνδου, αξίζει να σημειώσουμε ότι καμιά άλλη νεοελληνική διάλεκτος, με εξαίρεση την τσακωνική, που προέρχεται από τη λακωνική, και τις νεοελληνικές διαλέκτους της Απουλίας και Καλαβρίας, που αποτελούν συνέχεια των αρχαίων ελληνικών ιδιωμάτων της περιοχής (Rohlf's 1964· Tzitzilis 2004), δεν διασώζει μεγαλύτερο αριθμό δωρικών στοιχείων. Η παρατήρηση αυτή ισχύει ακόμη και για διαλέκτους με δωρικό υπόστρωμα, όπως η ροδιακή και η κρητική. Ειδικά για το ιδίωμα της ορεινής Πιερίας σημειώνουμε πως είναι το μόνο, με πιθανή εξαίρεση την κατωιταλική, που διατηρεί αιολικά χαρακτηριστικά, και αναμφίβολα το μόνο που συνδυάζει βορειοδυτικά δωρικά και θεσσαλικά στοιχεία. Για την γενικότερη παρουσία βορειοδυτικών στοιχείων στις νεοελληνικές διαλέκτους βλ. Tzitzilis υπό προετοιμ.

Η ύπαρξη στα ιδιώματα των Αγράφων και σε ορισμένα ιδιώματα της Πίνδου δεκαέξι λέξεων που φέρουν χαρακτηριστικά βορειοδυτικών δωρικών διαλέκτων καθώς και σημαντικού αριθμού αρχαϊσμών –άγνωστων στις υπόλοιπες νεοελληνικές διαλέκτους–, δύο από τους οποίους αναφέρονται ήδη στην αρχαιότητα ως βορειοδυτικές και πιο συγκεκριμένα ως ηπειρωτικές λέξεις, μας επιτρέπει να χαρακτηρίσουμε το αρχαιοδιαλεκτικό υπόβαθρο των ιδιωμάτων αυτών ως ηπειρωτικό. Για τους ίδιους λόγους μπορούμε να χαρακτηρίσουμε ως μακεδονικό το υπόβαθρο του ιδιώματος της ορεινής Πιερίας. Στο ιδίωμα αυτό μαρτυρούνται τέσσερις λέξεις που ήδη στην αρχαιότητα χαρακτηρίζονταν ως μακεδονικές, τέσσερις που φέρουν θεσσαλικά χαρακτηριστικά και είκοσι που φέρουν δωρικά και πιο συγκεκριμένα βορειοδυτικά χαρακτηριστικά· τρεις από αυτές απαντούν και στα ιδιώματα των Αγράφων και της Πίνδου. Τα στοιχεία αυτά πρέπει να ανάγονται σε μια διάλεκτο που είχε κοινά χαρακτηριστικά με τις δωρικές, βορειοδυτικές και θεσσαλικές διαλέκτους και ως τέτοια η έως τώρα έρευνα έχει περιγράψει ήδη από παλιά τη μακεδονική.

Η σημασία του εντοπισμού αρχαίων μακεδονικών στοιχείων στο ιδίωμα της ορεινής Πιερίας και βορειοδυτικών στοιχείων στα ιδιώματα των Αγράφων και σε μερικά ιδιώματα της Πίνδου είναι αυτονόητη. Ο αριθμός των λέξεων, που χαρακτηρίσαμε ως μακεδονικές ή ηπειρωτικές, είναι συγκριτικά μεγάλος, κυρίως αν λάβουμε υπόψη ότι κατά την ανάλυση του υλικού περιοριστήκαμε μόνο σε λεξιλογικά στοιχεία που ήδη στην αρχαιότητα αναφέρονται ως μακεδονικά ή ηπειρωτικά αντίστοιχα, καθώς και σε στοιχεία που φέρουν συγκεκριμένα αρχαιοδιαλεκτικά χαρακτηριστικά που παραπέμπουν στις διαλέκτους αυτές. Για τον λόγο αυτό πιστεύουμε πως η συμβολή του υλικού αυτού στη μελέτη της μακεδονικής και στον καθορισμό της θέσης της στα πλαίσια των αρχαίων διαλέκτων και ειδικότερα στην περιγραφή των σχέσεων της με τις βορειοδυτικές διαλέκτους θα αποδειχθεί ουσιαστική.

Εκτός από τα γλωσσικά κριτήρια, η υπόθεση της επιβίωσης αρχαιομακεδονικών στοιχείων στην περιοχή της ορεινής Πιερίας ενισχύεται και από εξωγλωσσικά στοιχεία, όπως το γεγονός ότι η περιοχή βρίσκεται κοντά στη Βεργίνα, όπου τοποθετείται η πρωτεύουσα των αρχαίων Μακεδόνων Αιγές, και ότι η περιοχή είναι ορεινή, πράγμα που δικαιολογεί, όπως και στην περίπτωση των Αγράφων, τη συντηρητικότητα του ιδιώματος. Η συντηρητικότητα αυτή δεν συνεπάγεται αυτόματα έλλειψη γλωσσικών επαφών. Η μακεδονική είχε πιθανότατα επαφές με τις γειτονικές της γλώσσες, την ιλλυρική, τη θρακική και, προπαντός, τη φρυγική. Στις επιδράσεις αυτές οφείλονται ενδεχομένως κάποια λεξιλογικά στοιχεία και προφανώς ορισμέ-

νες φωνητικές ιδιαιτερότητες. Οι παρατηρήσεις αυτές, που αφορούν το σύνολο της μακεδονικής, ισχύουν και για τις επιμέρους περιοχές της Μακεδονίας. Ειδικότερα η περιοχή της ορεινής Πιερίας αποδεικνύεται –αργότερα τουλάχιστον– ως μια περιοχή έντονων γλωσσικών επαφών. Ενδεικτικός της κατάστασης αυτής είναι ο σημαντικός αριθμός βαλκανικών λέξεων, δηλαδή λέξεων που απαντούν σε δύο ή περισσότερες βαλκανικές γλώσσες και η προέλευσή τους μας είναι άγνωστη. Οι λέξεις της κατηγορίας αυτής ανέρχονται, όπως είπαμε, σε 124 και αποτελούν το 11% των δανείων. Ο αριθμός τους παραμένει ιδιαίτερα μεγάλος και το μέγεθός του αντικατοπτρίζει την αδυναμία μας να αποκαταστήσουμε με ακρίβεια το δίκτυο των γλωσσικών επαφών στην περιοχή. Μια παράμετρος η οποία συστηματικά αγνοήθηκε κατά τη μελέτη των στοιχείων αυτών είναι τα δεδομένα των αρχαίων ελληνικών διαλέκτων (Tzitzilis 1995, 85) και ιδιαίτερα της μακεδονικής. Ο εντοπισμός μακεδονικών στοιχείων, κοινών στην αρωμουνική και στο ιδίωμα της Πιερίας και εν μέρει σε αυτό των Αγράφων (*φρούτα* – *frută*, *ζμάλα* – *zmălă*, *βάτα* – *bătă*), κάνει φανερό πως μια πιο προσεκτική ανάλυση του υλικού αυτού μπορεί να οδηγήσει στην ετυμολόγηση ορισμένων από αυτές τις λέξεις και κυρίως να μας βοηθήσει στη διευκρίνιση σκοτεινών πλευρών που αφορούν τις σχέσεις των νεοελληνικών τοπικών διαλέκτων με το αρχαιοδιαλεκτικό τους υπόστρωμα και την παρουσία στοιχείων του υποστρώματος αυτού στις άλλες βαλκανικές γλώσσες και ιδιαίτερα στην αρωμουνική.

Η χρήση των στοιχείων που απορρέουν από την ανάλυση του υλικού του ιδιώματος της ορεινής Πιερίας και των Αγράφων, σε συνδυασμό με τα δεδομένα που διαθέτουμε από άλλες παλαιότερες πηγές, μας επιτρέπουν να διατυπώσουμε ορισμένα γενικά συμπεράσματα που αφορούν τον χαρακτήρα της μακεδονικής.

Η μακεδονική μοιράζεται με άλλες διαλέκτους (βορειοδυτικές δωρικές, θεσσαλικές) μια σειρά από χαρακτηριστικά που οφείλονται σε ιδιαίτερη (:) γενετική συγγένεια με αυτές ή είναι –τουλάχιστον κάποια από αυτά– αποτέλεσμα μεταγενέστερων ενδοδιαλεκτικών επαφών.

Υπάρχουν πιθανότατα ενδοδιαλεκτικά μακεδονικά ισόγλωσσα που καθορίζονται από τη γενετική σχέση της διαλέκτου με τις άλλες ελληνικές διαλέκτους, από τις επαφές της διαλέκτου με τις διαλέκτους αυτές και από τις επαφές της διαλέκτου με τις γειτονικές βαλκανικές γλώσσες (Tzitzilis υπό προετοιμ.).

Βιβλιογραφικές αναφορές

- ΑΝΔΡΙΩΤΗΣ, Ν. 1952. *Η γλώσσα και η ελληνικότητα των αρχαίων Μακεδόνων*. Θεσσαλονίκη: Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών.
- . 1961. *Το ιδίωμα του Λιβισίου της Λυκίας*. Αθήνα.
- ANDRIOTIS, N. 1974. *Lexikon der Archaismen in neugriechischen Dialekten*. Österr. Akad. d. Wiss., Phil.-hist. Kl., Schriften der Balkankommission, Linguist. Abt. 22. Βιέννη.
- BECHTEL, F. [1921–1924] 1963. *Die griechischen Dialekte*. 3 τόμ. Βερολίνο: Weidmannsche Verlagsbuchhandlung.
- BENGTSON, H. 1977. *Griechische Geschichte. Von den Anfängen bis in die römische Kaiserzeit*. 5η έκδ. Μόναχο: Beck.
- BRIXHE, C. 1996. Un «nouveau» Champ de la dialectologie grecque: Le macédonien. Στο *Κατά Διάλεκτον, Atti del III Colloquio Internazionale di Dialettologia Greca*, επιμ. Α. C. Cassio, 43–69. Νάπολη.

- BRIXHE, C. & A. PANAYOTOU. 1988. L'Atticisation de la Macédoine: L'une des sources de la koiné. *Verbum* 11:245–260.
- . 1994. Le Macédonien. Στο *Langues indoeuropéennes*, επιμ. F. Bader, 205–220. Παρίσι: CNRS.
- BUCK, C. 1955. *The Greek Dialects*. Σικάγο & Λονδίνο: University of Chicago Press.
- ΓΕΩΡΓΙΟΥ, Γ. 1962. *Το γλωσσικό ιδίωμα Γέρμα Καστοριάς*. Θεσσαλονίκη: Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών.
- ΓΙΑΝΝΟΥΧΟΣ, Γ. 1995. Το γλωσσάρι του Μοσχόφυτου των Τρικάλων. *Θεσσαλικό Ημερολόγιο* 28:65–128.
- GEORGIEV, V. 1981. *Introduction to the History of the Indo-European Languages*. Σόφια: Bulgarian Academy of Sciences.
- GINDIN, L. & V. TSYMBURSKY. 1993. Quelques aspects de la phonétique protogrecque et la langue des anciens Macédoniens: Le développement des labiovélares indoeuropéennes. Στο *Αρχαία Μακεδονία, Πέμπτο Διεθνές Συνέδριο*, 1ος τόμ., 479–487. Θεσσαλονίκη.
- FRISK, H. 1973. *Griechisches etymologisches Wörterbuch*. 2 τόμ. Χαϊδελβέργη: C. Winter.
- HOFFMANN, O. 1906. *Die Makedonen, Ihre Sprache und ihr Volkstum*. Göttingen. Ανατ., Hildesheim: G. Olms, 1974.
- [ΙΛΝΕ=] ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ. 1933–. *Ιστορικών λεξικόν της νέας ελληνικής, της τε κοινώς ομιλουμένης και των ιδιωμάτων*. 5 τόμ. μέχρι σήμερα. Αθήνα: Εστία.
- KALLÉRIS, J. N. [1954] 1988. *Les anciens Macédoniens. Étude linguistique et historique*. 2 τόμ.
- ΚΑΡΑΝΑΣΤΑΣΗΣ, Α. 1988. *Ιστορικών λεξικόν των ελληνικών ιδιωμάτων της Κάτω Ιταλίας*, 3ος τόμ. Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών. (Συνολικά 5 τόμ., 1984–1992).
- ΚΑΤΙČIĆ, R. 1976. *Ancient Languages of the Balkans*. Χάγη & Παρίσι: Mouton.
- KRETSCHMER, P. 1896. *Einleitung in die Gesichte der griechischen Sprache*. Göttingen.
- ΚΩΣΤΑΚΗΣ, Θ. 1986–1987. *Λεξικό της τσακωνικής διαλέκτου*. 3 τόμ. Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών.
- [LSJ=] LIDDELL, H. G. & R. SCOTT. 1996. *A Greek English Lexikon*. 9η έκδ. Οξφόρδη: Clarendon Press.
- MÉNDEZ DOSUNA, J. 1985. *Los dialectos dorios del noroeste. Gramática y estudio dialectal*. Σαλαμάνκα: Ediciones Universidad de Salamanca.
- MEYER, G. 1891. *Etymologisches Wörterbuch der albanesischen Sprache*. Στρασβούργο.
- ΜΠΑΜΠΙΝΙΩΤΗΣ, Γ. 1992. Η θέση της μακεδονικής στις αρχαίες ελληνικές διαλέκτους. Στο *Η γλώσσα της Μακεδονίας*, επιμ. Γ. Μπαμπινιώτης, 161–180. Αθήνα: Ολκός.
- ΜΠΟΓΚΑΣ, Ε. 1964 & 1966. *Τα γλωσσικά ιδιώματα της Ηπείρου (βορείου, κεντρικής και νοτίου)*. 2 τόμ. Ιωάννινα.
- OREL, V. 1998. *Albanian Etymological Dictionary*. Leiden & Βοστώνη: Brill.
- ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ, Α. 1992. Η γλώσσα των αρχαίων επιγραφών της Μακεδονίας. Στο *Η γλώσσα της Μακεδονίας*, επιμ. Γ. Μπαμπινιώτης, 181–194. Αθήνα: Ολκός.
- PANAYOTOU, A. 1990. La Langue des inscriptions grecques de Macédoine (Ive s. a.C. – VIIe s. p.C.): Phonétique, phonologie et morphologie. Διδακτορική διατρ.
- ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, Ε. & Χ. ΤΖΙΤΖΙΛΗΣ. 2006. *Το γλωσσικό ιδίωμα της ορεινής Πιερίας*. Θεσσαλονίκη: Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών.

- PAPAHAGI, T. 1974. *Dictionarul dialectului aromân general și etimologic*, Βουκουρέστι: Editura Academiei Republicii Socialiste România.
- PAPAZOGLU, F. 1988. Les Stèles éphébiques de Stuberra. *Chiron* 18:233–270.
- PERNOT, H. 1934. *Introduction à l'étude du dialecte tsakonien*. Παρίσι: Les Belles Lettres.
- PETERS, M. 1980. Attisch τραῦμα: griechische Etymologie und indogermanische Labiolarngale. Στο *Lautgeschichte und Etymologie* (Πρακτικά συνεδρίου), επιμ. M. Mayerhofer, M. Peters & O. E. Pfeiffer, 328–352. Wiesbaden: Reichert.
- POKORNY, J. 1959. *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*. Βέρνη: Francke.
- ROHLFS, G. 1964. *Lexicon Graecanicum Italiae inferioris. Etymologisches Wörterbuch der unteritalienischen Gräzität*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ, Μ. 1992. Η εθνικότητα των Μακεδόνων. Στο *Η γλώσσα της Μακεδονίας*, επιμ. Γ. Μπαμπινιώτης, 113–141. Αθήνα: Ολκός.
- SCHWYZER, E. 1953. *Griechische Grammatik*. 3 τόμ. Μόναχο: Beck.
- ΤΑΚΗΣ, Β. 2003. *Η γραφιώτικη γλώσσα. Συμβολή στην έρευνα και τη μελέτη του γραφιώτικου γλωσσικού ιδιώματος*. Καδίτσα.
- ΤΣΟΠΑΝΑΚΗΣ, Α. 1961–1963. Διαλεκτικά Μακεδονίας. *Μακεδονικά* 5:448–457.
- . 1970. Γλωσσικά Μακεδονίας. Στο *Αρχαία Μακεδονία, 1ο Διεθνές Συμπόσιο*, 334–352. Θεσσαλονίκη: ΙΜΧΑ.
- ΤΖΙΤΖΙΛΗΣ, Χ. 1992. Μακεδ. “αίγιποψ”, “ἀργίπους”, “παραός”. Στο *Αφιέρωμα εις τον Κωνσταντίνον Βαβούσκον*, 5ος τόμ., 107–111. Θεσσαλονίκη.
- . 1999. Νεοελληνικές διάλεκτοι και νεοελληνική διαλεκτολογία. Στο *Η ελληνική γλώσσα και οι διάλεκτοί της*, επιμ. Α.-Φ. Χριστίδης et al., 15–34. Αθήνα: ΥΠΕΠΘ & ΚΕΓ.
- ΤΖΙΤΖΙΛΗΣ, CH. 1987. Balkanische Etymologien. *Linguistique Balkanique* 30:99–111.
- . 1995. Die paläobalkanischen Sprachen im Lichte der neugriechischen Dialekte. *Die Sprache* 37:85–94.
- . 2004. Das mittelgriechische in Südtalien und das Problem der Herkunft der neugriechischen Dialekte Südtaliens. Στο *Wiener Byzantinistik und Neogräzistik, Beiträge zur Symposion Vierzig Jahre Institut für Byzantinistik und Neogräzistik der Universität Wien im Gedenken an Herbert Hunger*, 464–481. Βιέννη: Austrian Academy of Sciences Press.
- . 2005. Lexikalische Balkanismen in der Mundart im Hochland von Pierien (Ein Beitrag zur diachronischen Kontaktlinguistik). *Linguistique Balkanique* 44:129–142.
- . 2006. Secondary dental and velar enlargements in ancient Greek dialects (based on evidence from modern Greek dialects and Greek loanwords in other languages). *Linguistique Balkanique* 45:477–486.
- . Υπό προετοιμασία. The place of Macedonian within the framework of Ancient Greek Dialects.
- VOUTYRAS, E. 1996. À propos d'une tablette de malédiction de Pella. *REG* 109:678–682.
- ΧΑΤΖΙΔΑΚΙΣ, Γ. 1905–1907. *Μεσαιωνικά και νέα ελληνικά*. 2 τόμ. Αθήνα. Ανατ., Αθήνα: Πελεκάνος, χ.χ.
- ΧΡΗΣΤΙΔΗΣ, Α. -Φ. 1987. Αρχαίο ελληνικό σώζω – νέο ελληνικό σώνω: όψεις της σημασιολογικής αλλαγής. *Μελέτες για την ελληνική γλώσσα* 8:215–242.